

Andreae II regis Hungariae
decretum anni 1222
bulla aurea roboratum

Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának
800. évfordulójára

Andreae II regis Hungariae
decretum anni 1222
bulla aurea roboratum

TANULMÁNYOK AZ ARANYBULLA KIBOCSÁTÁSÁNAK
800. ÉVFORDULÓJÁRA

Szerkesztette

Mayer Gyula, Szovák Kornél és Ráczy György

A szerkesztésben közreműködött

Kovács Viktória

Budapest, 2022

A kötet megjelenését az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkarsága és az Árpád-ház Program (VI.5. Diplomata Hungariae Antiquissima II; VI.6. Diplomata Pontificia Hungarica) támogatta.

A kötet közreadásában közreműködött az ELKH–SZTE–ELTE Ókortudományi Kutatócsoport

© Szerzők, szerkesztők, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Nemzeti Levéltár

Lektorálta Dreska Gábor és Fedeles Tamás

ISBN 978-963-416-347-3

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Moravcsik Gyula
Intézet

MAGYAR NEMZETI
LEVÉLTÁR

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézet,

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat és a Magyar Nemzeti Levéltár

Felelős kiadó: Balogh Balázs és Dr. habil. Szabó Csaba

Tipográfia és tördelés: Jeney Zoltán és Mayer Gyula

Borítóterv: Kelemen Eörs

Készült a Pytheas Kiadó és Könyvmanufaktúra nyomdájában

Felelős vezető: Kelemen Eörsné

TARTALOM

Ajánlás	7
I. Az Aranybulla	
A latin szöveghagyomány	11
Magyar fordítások	29
Rövidítésjegyzék	39
II. Tanulmányok	
Szovák Kornél	
Az Aranybulla helye a magyar politikai gondolkodás történetében	45
Pósán László	
I. (Barbarossa) Frigyes és II. Frigyes császárok aranypecsétetes oklevelei	67
Bárány Attila	
A Magna Carta	89
Bácsatyai Dániel	
A Magna Cartától a szentföldi jogkönyvekig. Az Aranybulla európai összefüggésben	113
Almási Tibor	
Társadalmi változások az Aranybulla korában	135
Rácz György	
Az Aranybulla példánytörténete	157
Dreska Gábor	
Az Aranybulla középkori megújításai	177
Szócs Tibor	
Az Aranybulla és a „székesfehérvári törvénytörvények”	193
Tringli István	
A nemesi kiváltságok és az Aranybulla	207
Kurecskó Mihály	
A magyar királyok aranypecsétjei	225
A kötetben szereplő képek és a másolatok leírása	249
A kötet szerzői és szerkesztői	253
Képmelléklet	255

AJÁNLÁS

Az Aranybullában a közmeggyőződés olyan dokumentumot lát, amely a magyar államiság és társadalom fejlődését a maga korában sajátos irányba fordította. Ez a kiváltságlevél Európa számos országához hasonlóan a Magyar Királyságban is szabadságjogokat foglalt írásba és biztosított a társadalom meghatározó csoportjai számára – nem mellesleg rögzítette honvédelmi kötelezettségüket is. A kiváltságok annak is bizonyosságai, hogy az országban a középkor viszonyai között is a jogrend és a tulajdon tisztelete – „a Szent István elrendelte szabadság” – jelentette azt a közösnek elfogadott értéket, mely az ország lakosait közösséggé formálta. A pogány ókorban a bulla olyan, gyermekek nyakába akasztott szelencét jelentett, amelybe mágikus bajelhárító tárgyakat és füveket tettek, hogy ezáltal is óvják az utódokat. A középkor a fogalmat újszerű tartalommal töltötte meg, ekkortól a jogi dokumentumok hitelesítésének fontos kellékét, illetve annak kiemelkedően ünnepélyes formáját értették rajta; a szó így került át a modern oklevéltan tudományos szaknyelvébe is. A fémpecsétet egyes esetekben képlékeny tömör fémből – ólomból vagy aranyból – állították elő, máskor dobozszerűen egymáshoz illesztett préselt fémlemezkből készítették, és így függesztették azokra az oklevelekre, melyek valamilyen szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírtak. A magyar királyok a Római Kúriával nem egy esetben aranypecsétetes levelek útján érintkeztek, emellett a jelentős szabadságleveleken kívül adománylevelekre is kerülhetett aranypecsét; ez talán az adományos rangjának járt ki. Az ilyesfajta dokumentumok közül azonban csak egy emelkedett olyan tekintélyre, hogy nagybetűvel írjuk, és egyedi névvel Aranybullának nevezzük.

Az Aranybulla – illetve általában az aranybullák – tudományos igényű vizsgálata nagyjából százötven évre nyúlik vissza, bár sohasem állt a kutatások homlokterében. Az elmúlt száz évben az e tárgyban született tudományos dolgozatok éppen ezért lényegében nem haladták meg a kezdeti kutatások által felvázolt koncepciókat, a szerzők legfőleg a hagyományos elgondolások keretein belül maradván csoportosították újabb és újabb rendbe az ismert tényeket. A százötven év alatt mind az európai, mind a magyar történelem tanulmányozása számos és jelentős új eredményt hozott, így az Aranybulla kiadásának 800. évfordulója jó alkalmat kínált arra, hogy a történészek ezek fényében ismét alaposan megvizsgálják a magyar történelemnek ezt a jeles dokumentumát.

Az előttünk fekvő könyv a magyar középkor kiváló kutatóinak a munkája: egy kutatóintézet és az Aranybulla szövegmásolatainak legtöbb példányát őrző közgyűjtemény – amely egyben a legrégebbi is Magyarországon – fogott össze annak érdekében, hogy a 800. évfordulón mind az Aranybulla szövegét, mind II. András (valamint a korábbi és a későbbi magyar királyok) aranypecsétjeit a magyar tudomány legmagasabb szintjén mutassa be. A munka igyekszik mind filológiai, mind történeti szempontból megvilágítani az Aranybulla vallási, politikaelméleti, társadalmi háttérét és jelentőségét, belehelyezve azt a magyar történelem folyamatába és a korabeli nemzetközi kontextusba. A kötet így nemcsak összefoglalja az új eredményeket, hanem egyszersmind utat mutat a következő százötven esztendő kutatásainak is. E gondolatok jegyében ajánlom ezt a könyvet mindenki figyelmébe.

Maróth Miklós

Bácsatyai Dániel

A MAGNA CARTÁTÓL A SZENTFÖLDI JOGKÖNYVEKIG AZ ARANYBULLA EURÓPAI ÖSSZEFÜGGÉSBEN

Bevezetés

A Magna Carta és az Aranybulla összevetése több mint két évszázados múltra tekint vissza. A tartalmi hasonlóságok és az átadó közeg bemutatása mellett ritkán jutott tér az egyik legtanulságosabb párhuzamnak: a két dokumentum kora újkori hatástörténetének. A 13. század elejének szellemi és politikai levegőjében fogant szabadságlevelek – pontosabban a szövegükhöz kapcsolt újkori képzetek – egyaránt meghatározó hivatkozási pontokká váltak az utókor politikai mozgalmi számára. Míg a Magna Carta 39. cikkelyét a 17. századtól kezdve a polgári szabadságjogokért folytatott harc első győzelmeként ünnepezték – és ünneplik ma is¹ –, addig az Aranybulla 31. pontjában feltűnő ellenállási jog a 16. század elejétől előbb a magyar nemesség sarkalatos jogává, száz év múlva pedig a Habsburg-uralkodóházzal szembeni fellépés meghatározó ideológiai támasztékává vált.² Hogy a főpapoknak és előkelőknek fenntartott ellenállási jog eredetileg szigorúan csak az Aranybulla pontjaira vonatkozott, éppúgy elhomályosult, mint az a tény, hogy a Magna Carta nem az angol középosztály, hanem a bárók és az egyház kiváltságainak védelmében íródott. Az Aranybulla sokáig a magyar rendi alkotmány megalapozásának tekintették, ám a Magna Cartával történő összehasonlítás felhajtóereje a reformkorban már nem ez, hanem a mintának tekintett angol polgári intézményrendszer iránti lelkesedés volt.³

Ahogy a Magna Carta és az Aranybulla a 20. század elején tisztulni kezdett az évszázadok alatt rájuk rakódott értelmezési rétegektől, úgy ismerte fel egyre inkább a hazai és az angol történetírás, hogy vizsgálatuk tárgyai nem magányos állócsillagok Európa két távoli szögletében. A 13. század ugyanis nem csak Angliában és Magyarországon, hanem egész Európában a szabadságlevelek kora volt; a Magna Cartához és az Aranybullához fogható több évszázados pályát azonban egyikük sem futott be. Megfogalmazóik Európa-szerte az uralkodóval szemben felgyülemlett sérelmek orvoslását, valamint az írásbeliség fellendülésével egyre hatékonyabb és fenyegetőbb központi hatalom

¹ A Magna Carta historizáló beállításával szemben, amely elsősorban a 16–17. századi angol jogtudós, Sir Edward Coke értelmezésére vezethető vissza, Edward Jenks fogalmazta meg a legkeményebb bírálatot a 20. század elején. *Edward Jenks: The Myth of Magna Carta. Independent Review* 4 (1904) 260–273. Árnyaltabb kritikával közelített a kérdéshez a Magna Carta monográfiája, James Clarke Holt, aki éppen a 39. cikkellyel kapcsolatban hangsúlyozza az értelmezések sokféleségének lehetőségét. Mivel a Magna Carta nem szabatosan megfogalmazott törvényként, hanem hosszas egyezkedést követő politikai kompromisszum eredményeként született meg, így pontjai nem egy esetben kellően homályosak voltak ahhoz, hogy már a kortársak is a maguk érdekei szerint értelmezhesék azokat. *James Clarke Holt: Magna Carta. Cambridge, 2015*³, 35–38.

² *Degré Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon. Jogtudományi Közöny* 35 (1980) 366–371., *Martyn Rady: Customary Law in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum. Oxford, 2015.* 78–83.

³ *Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918). Bp., 2020*³, 28–29., *László Péter: The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible. Slavonic and East European Review* 81 (2003) 487–489.

korlátozását tűzték ki célul, s a rendelkezések leginkább az ország előkelőinek kedveztek. Mintául a nyugat-európai városi közösségek (*communák*) szabadságairól rendelkező 12. századi privilégiumok szolgáltak, amelyek a nemesi szabadságlevelekhez hasonlóan gyakran jelentős konfliktusok árán születtek meg. Előfordult, hogy csak ideig-óráig – a királyi hatalom felülkerekedéséig – voltak érvényben, mások kisebb-nagyobb módosítások mellett gyakran újra megerősítést nyertek, nagy részük pedig hosszú időre feledésbe merült.⁴

Az Ibériai-félsziget keresztény királyságaiban már 1188-tól feltűnnek olyan függőpecséttel megerősített szabadságlevelek, amelyeket az uralkodó az egyháznagyok, az előkelők és a városok képviselőinek jelenlétében – azaz az első országgyűléseken (*cortes*) – bocsátott ki, s amelyeknek kedvezményezettjei az ország lakosai, különösen a királyság előkelői voltak. E dokumentumok közös jellemzője, hogy a királyi hatalom bizonyos mértékű ellenőrzéséről is gondoskodtak. Az európai parlamentarizmus születési bizonyítványaként emlegetett leóni dekrétumokban (1188) IX. Alfonz leóni király például ígéretet tett arra, hogy „sem békét nem kötök, sem bírósági tárgyalást (*placitum*) nem tartok, csakis a püspökök, nemesek és »jó emberek« gyülekezetével, akiknek tanácsa kell, hogy irányítson engem”.⁵ Nemcsak a leóni dekrétumot szokás azonban a Magna Cartához hasonlítani,⁶ hanem a több mint száz évvel később, 1283-ban és 1287-ben kikényszerített aragóniai szabadságleveleket is, amelyeket a magyar történetírás gyakran emlegetett az Aranybulla közeli rokonaiként.

A 20. század első felének kutatása azt is felismerte, hogy a magyar és az angol privilégium egyes rendelkezéseinek legközelebbi párhuzamai nem feltétlenül az azonos műfajú szabadságlevelekben, hanem az egykorú szokásjoggyűjteményekben lelhetők fel.⁷ Ezek közül különösen tanulságos a szentföldi kereszties államok 13. században lejegyzett szokásjoga. Az *Outremer* jogszokásaival ellentétben Magyarországon nem vált vizsgálat tárgyává egy nem közel-keleti kereszties állam alkotmányos berendezkedésének emléke, az úgynevezett Pamiers-i Statútum, amelyet 1212 decemberében bocsátott ki a dél-franciaországi albigensek elleni szent háború vezére, Simon de Montfort. A dél-franciaországi *chartát* gyakran emlegetik a két és fél évvel később kiadott angliai dokumentum előképeként, s az angol történetírás, amely a Magna Carta nyolcszázadik évfordulóján az ünne-

⁴ *Raoul C. van Caenegem: Le Problème des Chartes de Libertés.* In: Album Elemér Mályusz. Études présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États. Studies presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions 56. Székesfehérvár–Bp., 1972. Bruxelles, 1976, 3–15. Az idézett tanulmány alapjául szolgáló előadás egy székesfehérvári nemzetközi konferencián hangzott el 1972-ben, az Aranybulla kiadásának 750. évfordulóján. Az európai szabadságlevelek kérdéskörének szentelt tanácskozás előadásai négy évvel később jelentek meg egy Mályusz Elemérnek dedikált tanulmánykötetben.

⁵ „Promisi etiam, quod non faciam guerram vel pacem vel placitum, nisi cum concilio episcoporum, nobilium et bonorum hominum per quorum consilium debeo regi.” Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla. I–V. Madrid, 1861–1903, I, 40. A fordításra lásd *Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon.* Bp., 1987, 62.

⁶ *Rafael Altamira: Magna Carta and Spanish Mediaeval Jurisprudence.* In: Magna Carta Commemoration Essays. Ed. Henry Elliot Malden. H. n. 1917, 227–243. A Magna Carta kiadásához vezető események dinamikájában közvetlen ösztönzést feltételez, ám a dokumentumok közötti direkt hatást bizonyíthatatlannak tartja *Nicholas Vincent: English Liberties, Magna Carta (1215) and the Spanish Connection.* In: 1212–1214: el trienio que hizo a Europa. XXXVII Semana de Estudios Medievales Estella, 19 a 23 de julio de 2010. Pamplona, 2011, 243–262.

⁷ *Fritz Kern: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter.* Leipzig, 1914, 263–266., *Heinrich Mitteis: Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte.* Weimar, 1933, 247–260. A szabadságlevelek és jogkönyvek közötti összefüggésekről *Holt, J. C.: Magna Carta i. m. 49–52., 88–93., Gregory Lippiatt: Reform and Custom. The Statutes of Pamiers in Early Thirteenth-Century Christendom.* In: Simon de Montfort (c. 1170–1218): le croisé, son lignage et son temps. Éd. Martin Aurell – Gregory Lippiatt – Laurent Macé. Turnhout, 2020, 39–67.

pelt dokumentum európai kontextusának bemutatását sem hanyagolta el, az Aranybullával fennálló párhuzamait is felvetette.⁸

Az Aranybullával tehát olyan dokumentumokat állíthatunk egy sorba, amelyek keletkezési helyüket és körülményeiket tekintve különös sokféleséget mutatnak. Jelen írás célja, hogy az olvasót röviden megismertesse az említett szabadságlevelekkel és törvénygyűjteményekkel, a köztük fennálló tartalmi hasonlóságokkal, és az analóg jelenségek háttérben gyakran feltételezett közvetítő szálakkal. A hazai történetírásban ugyanis többször felmerült a dokumentumok közötti közvetlen egymásra hatás lehetősége, ám ennek bizonyítását – amely a szövegszerű egyezések hiánya miatt lehetetlennek tűnik – gyakran a közvetítő közeg résztvevőinek, azaz az egyes országok közötti személyi kapcsolatok feltárása helyettesíti. Az elmúlt évek kutatásai révén ma még sokszínűbbnek látszik a 13. század eleji Magyar Királyság európai kapcsolatrendszere, beleértve ebbe az Angliához és a keresztes államokhoz – különösen a Konstantinápolyi Latin Császársághoz – fűződő viszonyt is. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a kapcsolatok sűrűségére vonatkozó adataink nem pótolhatják a szövegszerű összefüggéseket. Aligha véletlen, hogy a közvetlen hatások kimutathatóságával szemben szkeptikus jogtörténész, Eckhart Ferenc ugyanazzal a képpel fejezte ki a *charták* elterjedésének időbeli egybeesését, mint a Magna Carta monográfusa, James Clarke Holt, vagy a hűbériség koncepcióját éles bírálatban részesítő, közelmúltban elhunyt brit történész, Susan Reynolds: „Azt hiszem, hogy sohasem lesz megállapítható, hogy az Aranybullában kifejezésre jutó gondolatok honnan jöttek hozzánk. A középkori univerzális kultúra termelte ki őket magából, úgy mondhatnók a 13. században már »a levegőben voltak«.”⁹ Eckhart véleményének elfogadása esetén is magyarázatot igényel azonban, hogy a középkor egyetemes kultúrája milyen csatornákon keresztül hatott az „aranybullák” megfogalmazóinak politikai gondolkodására; befejezésül ennek nyomába eredünk.

⁸ Uo. Lásd még *Susan Reynolds: Magna Carta in its European Context. History. The Journal of the Historical Association* 101 (2016) 659–670.

⁹ Lásd ismertetését Divéky Adorján akadémiai székfoglalójáról: *Századok* 67 (1933) 97–98., és *Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 2000², 32–35.*; Holt és Reynolds – az egyetemi jogtanítás megtermékenyítő hatását is kétségbe vonva – az európai társadalmat régtől fogva átható eszmei azonossággal magyarázzák a hasonlóságokat: „Nem szükséges, hogy a köztük fennálló hasonlóságokat közös forrásból vezessük le, legyen az akár kiváltságlevél vagy jogkönyv. Nincs olyan ok, ami miatt azt kellene gondolnunk, hogy az Aranybulla bármit is kölcsönzött volna a Magna Cartától, vagy bármelyikük is közvetlenül merített volna a Jeruzsálemi Királyság jogszokásaiból vagy a Pamiers-i Statútumból. Sehol sem találunk olyan szövegegyezést, amely igazolhatná az említett kapcsolatokat. A szabadságlevelek kibocsátásának körülményei ugyancsak eltérőek. A zarándoklatok, diplomáciai küldetések és keresztes hadjáratok valóban alkalmat teremtettek arra, hogy a különféle országok fiai kapcsolatba kerüljenek egymással. Csakhogy arra aligha szorultak rá, hogy jogelveket és alkotmányos bajaik megoldását célzó ötleteket lessenek el egymástól. Saját hazájában mindenki a fejedelmi hatalomgyakorlás azonos irányú fejlődésével szembesülhetett, és hasonlóan mélyen gyökerező és megkérdőjelezhetetlen elveket vallottak a hűbéri jogokról és a jogi eljárásról. Szükség esetén ugyanahhoz az eskükön, garanciákon és kezeseken alapuló jogbiztosító rendszerhez folyamodtak, és természetesen hasonló politikai és jogi megoldásokat alkalmaztak a királyi hatalom ellenőrzésére. A 12. és 13. század szabadságjogai nem országról országra vándorló fertőzősként terjedtek el; magának a légkörnek a részét képezték.” *Holt, J. C.: Magna Carta* i. m. 92–93.; „A 13. századi európai tudósok vizsgálat tárgyává tették és finomították a társadalmukat szervező elveket, ám az alapnormák véleményem szerint nem tőlük származtak. Az említett elvek már a levegőben voltak; a szülőktől és a szomszédoktól sajátították el őket, és a gyermekkortól kezdve bevésődtek az elmékbe.” *Reynolds, S.: Magna Carta in its European Context* i. m. 660. Az elterjedés időbeli közelsége miatt Gregory Lippiatt utóbb mégiscsak indokoltan látja a közvetlen kapcsolatokat és a közös források felkutatását. *Lippiatt, G.: Reform and Custom* i. m. 59–67. Mindezt a Magyar Királyság példája is indokolja, hiszen a hűbériség eszméinek jelentkezése itt bizonyosan nem szerves fejlődés eredménye.

Magna Carta

Az Aranybulla ellenállási záradéka és az angol *ius resistendi* közötti párhuzam Ráday Pál *Animadversiones apologicae* című politikai értekezésében tűnik fel elsőként, igaz csak egy mondat erejéig, a Magna Carta említése nélkül.¹⁰ Az angol és a magyar alkotmányos fejlődés összevetése csak az 1790–1791-es országgyűlés idején vált a hazai politikai gondolkodók kedves témájává,¹¹ a Magna Carta és az Aranybulla összehasonlító vizsgálata azonban még jó ideig nem került terítékre. Elsőként egy angol utazó, a Bécsi Kongresszus után hazánkba látogató ifjú orvos, Richard Bright vetette össze a két dokumentumot, amelyekben inkább a különbségeket látta meg: míg a Magna Cartát a nemzeti szabadságjogok garanciájának látta, addig az Aranybulláról úgy vélekedett, hogy csak a király fejére növvő arisztokrácia érdekeinek védelmére volt alkalmas, és bebetonozta az alsóbb osztályok szolgátságát.¹² Az 1818-ban megjelent útbeszámolót már a következő évben szemlélte a Tudományos Gyűjtemény, amelynek névtelen szerzője lényeglátó kritikában részesítette Bright megállapítását: „Mert ugyanis a Magna Chartát, amint az tudva vagyon, János királytól a Runnemede mezején csupán az ország nagyai csikarták ki, abban a harmadik Rendről, mely még akkor kezdde serdülni, majd semmi szó sincs, annak minden cikkelyei egyedül a szabadon születettek vitetnek, csak angol országnak későbbi szerencsés környülállásai változtatták azt által az egész nemzet palládiumává.”¹³

Két évtized múlva egy másik angol, az ugyancsak orvosi végzettségű, Magyarországon gyökeret verő John Paget már csodálattal adózott az Aranybulla és a Magna Carta közötti eszmei rokonság előtt,¹⁴ a kritikai hangok azonban továbbra is élesek maradtak. Brightéhoz hasonló bírálatot fogalmazott meg az Aranybullával szemben a két dokumentum rokonságának tézisért elutasító bécsi könyvtáros, Karl Adalbert Veith,¹⁵ amelyre Kállay Ferenc válaszolt a Tudományos Gyűjtemény hasábjain 1834-ben.¹⁶ Bright magyar recensenséhez hasonlóan Kállay azt hangsúlyozta, hogy a Magna Carta önmagában még nem jelölte ki az angol polgári fejlődés egyedülálló útját, s a két szabadságlevél összehasonlítására csak a 13. század történeti kontextusában szabadna kísérletet tenni: „Szükség volt mind ezeket elmondanom a magna charta tekintetéből, mellyet az aurea bulla felett úgy szeret-

¹⁰ „quin ab omni injustae rebellionis nota liberi pronuncientur ii, quibus tam fundata a Deo Regni libertas Regibus eam infringentibus resistendi attribuit facultatem, quam et exemplo aliarum liberarum gentium, signanterque Anglicani Regiminis, gloriose jura sua saepius contra Reges tuentis, approbanda gementis Patriae defensio vitio verti nequeat.” *Veracius Constantius: Animadversiones apologicae*. H. n. 1706, F2^v. Vö. R. Várkonyi Ágnes: *Művelődéstörténet (1686–1711)*. In: *Magyarország története tíz kötetben. IV/1–2. Magyarország története 1686–1790*. Főszerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Bp., 1989, IV/1, 327.

¹¹ *Concha Győző*: Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén. *Erdélyi Múzeum* 7 (1880) 33–44., Závodszy Géza: Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője (*A Dissertatio statistica de potestate exsequente Regis Angliae szerzőségéről*). *Magyar Könyvszemle* 103 (1987) 10–18., Cieger András: A pecsét sok oldala. Az Aranybulla mint emlékezeti hely. In: *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Szerk. Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor. Bp., 2010, 407–408.

¹² *Richard Bright: Travels from Vienna through Lower Hungary with Some Remarks on the State of Vienna During the Congress in the Year 1814*. Edinburgh, 1818, 302

¹³ *Tudományos Gyűjtemény* 3 (1819) 4. sz. 105–106.

¹⁴ *John Paget: Hungary and Transylvania. I–II*. London, 1839, I, 401.

¹⁵ *Karl Adalbert Veith: Geschichte der Magyaren von Johann Grafen Mailáth. Jahrbücher der Literatur* 55 (1831) 131–154.

¹⁶ *Kállay Ferenc*: Az angol alkotmány eredetében, következtéseiben, némi tekintettel Magyarországra. *Tudománytár* 1 (1834) 3. sz. 4–71. A vitára lásd *Völgyesi Orsolya*: „...ne annyira az elfogódott írók véleményeire mint inkább a factumokra támaszkodjunk.” Kállay Ferenc a magyar és angol alkotmányos fejlődésről. In: *Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon*. Szerk. Lajtai Máttyás – Varga Bálint. Bp., 2015, 177–187.

nek kiemelni, mintha abban a darab papírosba valami talismani erő rejteznék, holott mint érintve volt, az angol nagyságra egészen más körülmények folytak bé, még pedig nagyobb foganattal, mintsem hogy azt a magna charta egyedül eszközölhette volna. Nem tagadja értekező annak nagy becsü alapos voltát, de az aurea bulla is hason körülmények közt épen olly világszerti hirre eljuthatott volna, mint a magna charta; mind egyik nemzeti bélyegü volt, a XIII-dik század, nem pedig a XIX-dik század karakteréhez mérve.”¹⁷

Egy harmadik utazót, az Angliába látogató Széchenyi Istvánt is megérintette a két középkori dokumentum rokonsága, s az eszmék közvetítő közegét a keresztes hadjáratok nemzetközi vállalkozásában látta.¹⁸ Az Aranybullára gyakorolt közvetlen angliai hatás tézisének első határozott megfogalmazója azonban nem ő, hanem Szalay László volt, aki 1852-ben megjelent történeti összefoglaló munkájában a következőket írta: „S így történt, hogy majdnem egy időben az angol Magna Chartával, s ennek példájára, mint hiszem, keletkezett nálunk az Aranybulla, mely István intézkedéseinek felelevenítésével, jólétet és szabadságot volt biztosítandó a nemzetnek, s melyre századokon át, önkény és elnyomás ellenére hivatkoztak az utódok.”¹⁹

A 19. század első felének optimista levegőjét a század második részében a Magna Cartával fennálló kapcsolatok elutasítása váltotta fel. Marczali Henrik millenniumi történeti összefoglalójában az angol hatás helyét az aragóniai kapcsolat vette át az Aranybulla lehetséges európai gyökereinek tárgyalásakor, noha az ellenállás jogán kívül Marczali nem idézett egyéb párhuzamot a középkori Aragónia alkotmányos dokumentumaiból.²⁰ Marczali elutasító véleményéhez nyilvánvalóan hozzájárult, hogy épp a II. András uralkodása előtti években létesült dinasztikus összeköttetés Aragónia és a Magyar Királyság között; ez sem változtat azonban azon a tényen, hogy az ellenállás jogát csak 1287-ben, az Aranybulla kiadása után 65 évvel foglalták írásba az Aragóniai Királyságban.

A Magna Carta iránti intenzív magyarországi érdeklődés ellenére 1904-ig kellett várni, mire tudományos igényű összehasonlító munka jelent meg az angol és a magyar szabadságlevelekről. A komparatív jogtörténet módszertanát követő fiatal magyar ügyvéd, a cambridge-i ösztöndíjas Hantos Elemér a közvetlen hatás lehetőségének hangsúlyozása helyett a két ország társadalma és kormányzati működése közötti párhuzamokat kereste, amelyek lehetővé tették, hogy a sok tekintetben azonos szellemiségű, ám részleteikben a két királyság lényegbevágó különbségeit – így Anglia esetében a korszakban szinte egyedülállóan központosított és fejlett hivatali működést²¹ – tükröző szabadságlevelek megszülethettek.²² Hantos Londonban megjelent munkájából meggyőződhetünk arról, hogy a Magna Carta és az Aranybulla közötti párhuzamok számbavétele nem volt hiábavaló időtöltés; olyan jelenségekről van szó, amelyek tudományos magyarázatot igényelnek. Ám még ebből a munkából is hiányzik az európai háttér felvázolása; enélkül azonban nehezen érthető meg, hogy a

¹⁷ Kállay F.: Az angol alkotmány i. m. 44.

¹⁸ 1832. október 15-én a következőket jegyezte be naplójába: „A Magna Charta és az Aranybulla a keresztes hadjáratok következményeképpen úgyszólván egyazon agyból születtek.” Széchenyi István: Napló. Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta Oltványi Ambrus. Fordította Jékely Zoltán – Györfly Miklós. Bp., 2002, 636. (A vonatkozó rész Györfly Miklós fordítása)

¹⁹ Szalay László: Magyarország története. I–VI. Lipcse–Pest, 1852–1859, I, 294.

²⁰ Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). A Magyar Nemzet Története II. Bp., 1896, 406–407.

²¹ Reynolds, S.: Magna Carta in its European Context i. m. 665.

²² Elemér Hantos: The Magna Carta of the English and of the Hungarian Constitution. A Comparative View of the Law and Institutions of the Early Middle Ages. London, 1904.

két szabadságlevél valójában ugyanazt az egykorú trendet képviseli, méghozzá igen korán, még ha nem is minden tekintetben elsőként.

Hantos Elemér megállapításai a következőkben foglalhatók össze. Az időbeli közelségen és a műfaj azonosságán kívül az Aranybulla és a Magna Carta összehasonlításának indokoltsága mellett szólnak a kibocsátás viszonylag jól ismert előzményei, hiszen mindkét esetben kormányzati válság és politikai egyezkedés eredményeként került pecsét a szabadságlevelekre.²³ Emellett sem Angliát, sem Magyarországot nem jellemezte a Nyugat-Európa királyságaira jellemző belső szétagoltság; a *chartákat* az egész királyságban érvényesek szánták, s részben ez magyarázza azt is, hogy jelentőségüket a modern állam koraújkori születésekor sem veszítették el. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a két dokumentum főhőseit, az Aranybulla szervienseit és a Magna Carta szabadjait jelölő megnevezések (*servientes regales, liberi homines*) közel azonos társadalmi állást, a szabad birtokos osztályhoz való tartozást fejezték ki.²⁴ A dokumentumokban felmerülő témák hasonlóak, ám a megoldási javaslatok és azok kidolgozottsága a két ország eltérő viszonyainak megfelelően jelentős eltérést mutatnak. Így például mindkét szabadságlevél rendelkezik országos gyűlések összehívásáról, ám ezek célja nyilvánvalóan különbözik. Míg az Aranybulla fehérvári törvényt napra vonatkozó rendelkezése a királyi jogszolgáltatáshoz való szabad hozzáférést szavatolta a szerviensek számára, addig a Magna Carta párhuzamos, nagy jövőre hivatott pontja a király által kivetett adók jóváhagyását kívánta biztosítani a gyűlések összehívásának részletes szabályozásával.²⁵ (Ettől függetlenül a fehérvári törvényt nap talán már 1222-ben gyűlés és jelentős politikai események színhelyévé vált.²⁶) Mindkét dokumentum bepillantást enged a bíraskodás differenciálódásába: míg az Aranybulla 8. cikkelyében a nádori ítélőszék önállósodásáról olvashatunk, addig a Magna Carta 17. pontja az uralkodót nem érintő *Common Plea* ügyek királyi kúriától független bíróságának helyszínét rögzíti.²⁷ Mindkét országban intézkedtek a *hospesközösségek*, illetve a városok kiváltságainak megerősítéséről,²⁸ az alattvalók földjeinek és erdeinek tiszteletben tartásáról,²⁹ vagy a felségsértés miatt halálra ítélt birtokainak védelméről.³⁰

Az angliai és a magyarországi szabadságlevelek összehasonlításában azonban nem ezek a párhuzamok játszik a főszerepet; a rokonságot sokkal inkább a Magna Cartának az angolszász jogi gondolkodásban nagy tisztelettel övezett 39. cikkelyére, azaz a vádlottal egyenrangú bírák ítélete nélküli letartóztatás tilalmára,³¹ valamint a 61. cikkelyben foglalt ellenállási záradékra alapozták.³² A 39. cikkely és az Aranybulla 2. pontja között lényegi gondolati egyezést tapasztalunk, ám mint látni fogjuk, ez a kitétel gyakori szereplője az egykorú jogszokás-gyűjteményeknek is. Az ellenállási

²³ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 11–21. A Magna Carta kiadásának előzményeiről Holt, J. C.: Magna Carta i. m. 174–231. Az Aranybulla kiadásának körülményeiről Karácsonyi János: Az aranybulla keletkezése és első sorsa. Bp., 1899., Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 53 (2011) 1–38.

²⁴ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 69–71.

²⁵ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 89–93. Bulla Aurea 1222. In: De Bulla Aurea 23–29. (a továbbiakban Aranybulla 1222) c. 1.; Magna Carta 1215. In: Holt, J. C.: Magna Carta i. m. 378–398. (a továbbiakban Magna Carta 1215) c. 14.

²⁶ Zsoldos A.: Aranybulla i. m. 36.

²⁷ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 110–113. Aranybulla 1222 c. 8., Magna Carta 1215 c. 17.

²⁸ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 123. Aranybulla 1222 c. 19., Magna Carta 1215 c. 13.

²⁹ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 123. Aranybulla 1222 cc. 15., 22., Magna Carta 1215 c. 31.

³⁰ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 128. Aranybulla 1222 c. 12., Magna Carta 1215 c. 32.

³¹ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 82–83. Aranybulla 1222 c. 2., Magna Carta 1215 c. 39.

³² Hantos, E.: Magna Carta i. m. 148–152. Aranybulla 1222 c. 31., Magna Carta 1215 c. 61.

záradék analógiáját a magyar történetírás azért vetette el, mivel az Aranybullával szemben a Magna Carta gondosan szabályozza, hogy a *ius resistendi* miként is kell átültetni a gyakorlatba.³³ Az angol bárók saját soraikból huszonöt fős testületet választottak, amelynek feladata a szabadságlevelében foglalt ellenőrzése volt: ha a király vagy kormányzatának tisztviselői közül bárki megsértette volna a Magna Carta rendelkezéseit, a bizottság négy tagja felkereshette a királyt, és a szükséges bizonyítékok bemutatásával felszólíthatta őt a sérelmek orvoslására. Ha az uralkodó nem volt hajlandó eleget tenni a kérésnek, a huszonöt báró az ország teljes közösségével (*cum totius communa terre*) lefoglalhatta az uralkodó várait és birtokait, ám a királyt, és családját nem ejthették fogságba. A valódi újítás nem is annyira a *ius resistendi* kimondása – bár a szabadságlevelek között valóban a Magna Cartában olvassuk először –, hanem az ellenállás letéteményesévé tett huszonöt fős bárói testület felállítása volt. Az ideiglenes kormányzat kísérlete azonban, amely az ellenállási jog korábbi, kiforratlanabb megnyilvánulásaival ellentétben az önkényes eszközökhöz folyamodó uralkodót nem eltávolítani, hanem csak korlátozni kívánta, nem bizonyult életképesnek; a királyi hatalom ellenőrzésének útja hosszú távon nem a *ius resistendi* destabilizációhoz vezető érvényesítésében, hanem a parlamentarizmus fejlődésében rejlett, amely az uralkodó és alattvalók konszenzusának megteremtését célozta meg.³⁴

Kétségtelen, hogy az ellenállás jogának kidolgozottsága az 1222. évi magyarországi szabadságlevelben elmarad a Magna Carta 61. cikkelyétől, szellemük azonban azonos; így az Aranybulla betartásának is van őre, igaz, ez nem egy testület, hanem a mindenkori nádor; az ellenállásra jogosult főpapok és előkelők pedig valamennyien és egyenként (*universi et singuli*) felléphettek a szerződést megsértő uralkodóval szemben.³⁵ Meg kell jegyezni, hogy a kidolgozottság mértéke távolról sem befolyásolta az ellenállási jog érvényesülésének sikerét: a Magna Carta 1216., 1217. és 1225. évi megújításai nem tartalmazzák a huszonötökre vonatkozó záradékot;³⁶ az Aranybulla 1231. évi változatában pedig már az esztergomi érseknek fenntartott egyházi fenyíték helyettesíti a főpapok és előkelők ellenállási jogát.³⁷

Hantos Elemér dolgozata nem gyakorolt mély hatást a magyar történetírásra. Hóman Bálint 1928-ban igen határozottan foglalt állást az Aragóniai Királyságból eredő, Marczali Henrik által felvetett ösztönzés mellett,³⁸ a Magyar Történet második kiadásában azonban – Divéky Adorján nyomán – már a szentföldi tapasztalatok szerepét is lehetségesnek tartotta.³⁹ A Magna Carta sem merült azonban feledésbe. Ez elsősorban Fest Sándornak köszönhető, aki új adatokkal gazdagította az Anglia és Magyarország korabeli kapcsolataira vonatkozó képet.⁴⁰ Ennek azért van jelentősége, mert éppen az összeköttetések vélt hiánya irányította a magyar történetírás figyelmét a szigetország helyett

³³ Marczali H.: Magyarország története i. m. 406., *Ferdinandy Gejza*: Az Arany Bulla. Közjogi tanulmány. Bp., 1899, 51–52.

³⁴ Kern, F.: *Gottesgnadentum* i. m. 276–284.

³⁵ Hantos, E.: Magna Carta i. m. 149–150.

³⁶ Holt, J. C.: Magna Carta i. m. 420–428. A hivatkozott helyen a főszövegben az 1225. évi Magna Carta olvasható, az 1216. és 1217. évi *charták* eltérő variánsai a jegyzetekben követhetők nyomon.

³⁷ Aranybulla 1231. In: *De Bulla Aurea* 23–29. (a továbbiakban Aranybulla 1231) c. 21.

³⁸ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. I–VIII. 1928–1934, II, 84–85., 359. (A vonatkozó rész Hóman Bálint munkája.)

³⁹ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. I–IV. 1935–1936², I, 496–497., 654–655. (A vonatkozó rész Hóman Bálint munkája.)

⁴⁰ Fest Sándor: Magna Charta – Aranybulla. Szellemi érintkezések angolok és magyarok között III. Béla és II. Endre korában. *Budapesti Szemle* 682 (1934) 273–289. (I.), 683. (1934) 41–63. (II.) Lásd még *Laszlovszky József*: Magna Carta és Aranybulla.

Aragóniára. Ha mindez nem lett volna elegendő, az elmúlt években újabb források kerültek elő az 1210-es évek angol-magyar kapcsolatairól.

1212–1213-ban II. András követei – köztük a magyar uralkodó *sénechalja*, azaz legtekintélyesebb báróinak egyike, és a normann származású Rajnárd váradi prépost – több ízben is Angliában jártak, vélhetően azért, hogy menyasszonyt keressenek II. András legidősebb fia, Béla herceg számára.⁴¹ 1220-ban több magyar főpap, köztük János esztergomi érsek és Dezső csanádi püspök is részt vett Becket Szent Tamás ereklyéinek canterburyi felemelésén.⁴² Nem kell csodálkoznunk azon, hogy a canterburyi és a reimsi érsek mellett a harmadik jelen lévő érsek magyar volt: az 1170-ben meggyilkolt vértanú-főpap kultusza III. Béla második feleségének, Margit királynénak – Henrik angol trónörökös özvegyének – köszönhetően a Magyar Királyság egykori székvárosában, Esztergomban is élő volt.⁴³ A magyar klérusban emellett – a szűkös forrásadottságok ellenére – két olyan személyt is találunk, akik az angol király alattvalójaként látták meg a napvilágot. Egyikük, Robertus Anglicus, akit Péter esztergomi préposttal együtt azzal gyanúsítottak meg, hogy az esztergomi egyház jogainak védelmében megcsonkította III. Sándor pápa regisztrumkönyvét, talán azonos az 1183-ban feltűnő Róbert esztergomi kanonokkal.⁴⁴ A másik személy a normandiai Belleville-ből származó Rajnárd váradi prépost volt, aki 1222-ben emelkedett az erdélyi püspöki székbe – talán éppen ő volt az, aki 1222 késő tavaszán az Aranybulla egyik példányát Rómába vitte. Feltehető, hogy Rajnárd püspök környezetéhez tartozott az angol származású, ám magyar földön született Basilius is, aki a tatárjárás idején került mongol fogságba.⁴⁵

A fenti adatok azért figyelemre méltóak, mivel az esetek több mint felében semmi sem tudható a korszak magyarországi egyháznagyjainak eredetéről: az Imre és II. András uralkodása idején hivatalban lévő 38 érsek és püspök közül mindössze 11 származásáról tudunk valamit. A tizenegyből négyen külföldön születtek, az Andechs-Merániai hercegi családból származó Bertold kalocsai érsek kivételével mind francia nyelvterületen (Róbert esztergomi érsek a liège-i egyházmegyében, Rajnárd erdélyi püspök Normandiában, Bertalan pécsi püspök Burgundiában).⁴⁶ A káptalani stáblumok birtokosairól még ennyi ismerettel sem rendelkezünk. Ezért is figyelemre méltó az az eddig észrevétlenül maradt, pályáját Magyarországon befutó champagne-i kanonok, akinek hírét III. Ince regisztrumai tartottak fenn.⁴⁷ Egy 1208. január 28-án kelt pápai levél szerint az R. kezdőbetűvel jelölt klerikus a Bar-sur-Aube-i Saint-Maclou társaskáptalan kanonokja volt, ám már több mint

In: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. I–II. Szerk. Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna. Máriabesznyő, 2008, I, 203–221.

⁴¹ *Bácsatyai Dániel*: II. András angliai követei. *Történelmi Szemle* 59 (2017) 621–632.

⁴² *Solymosi László*: Magyar főpapok angliai zarándoklata. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 527–540. A Magna Carta kikényszerítésében és megfogalmazásában nagy szerep jutott Stephen Langton canterburyi érseknek. Az angliai szabadságlevél kiadásának körülményeit jól ismerő Bartal Antal – pusztán az angol analógia alapján – János esztergomi érseket tekintette az Aranybulla szellemi atyjának. *Marczali H.*: Magyarország története i. m. 407.

⁴³ *Györffy György*: Becket Tamás és Magyarország. *Filológiai Közöny* 16 (1970) 153–158.

⁴⁴ *Fest Sándor*: Magna Charta – Aranybulla i. m. 53–60.

⁴⁵ Julianus barát és a Napkelet felfedezése. Vál., bev., jegyz. Györffy György. Ford. Györffy György – Gy. Ruitz Izabella. Bp., 1986, 323., 459.

⁴⁶ Róbert érsek származására: *Chronica Albrici monachi Trium Fontium a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*. Ed. Paulus Scheffer-Boichorst. In: MGH SS XXIII, 920.; Bertalan püspökre: *Kosztai László*: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). *Aetas* 9 (1994) 1. sz. 64–88.; Rajnárd püspökre: Julianus barát i. m. 332.

⁴⁷ Die Register Innozenz' III. 10. Pontifikatsjahr, 1207–1208. Texte und Indices. Ed. Reiner Murauer – Andrea Sommerlechner. Wien, 2007, 350–351.

20 éve Magyarországon élt, ahol gazdagon jövedelmező egyházi stallum birtokosa lett (*adeptus est ecclesiasticos redditus habundantes*). Franciaországi kanonoktársai nem számítottak arra, hogy a Magyar Királyságba szakadt társuk valaha is visszatér, így arra kérték III. Incét, hogy engedélyezze a javadalom alkalmasabb személyre való átruházását. A pápa meg is adta az engedélyt, azzal a kikötéssel, hogy R.-t előbb próbálják meg rávenni a visszatérésre. Aligha kétséges, hogy a champagne-i javadalom birtokosa III. Béla második felesége, Capet Margit kíséretében érkezett a Magyar Királyságba. Tudjuk, hogy első férje, Henrik ifjabb angol király halála után Margit királyné évekig élt féltestvére, az ugyancsak megözvegyült Mária champagne-i hercegné udvarában;⁴⁸ nem lehetetlen, hogy R. már akkor is Margit királyné szolgálatában állt, amikor az még az angol trónörökös felesége volt. A pápai regisztrum sajnos nem jelöli meg a kanonok magyarországi javadalmát vagy egyházi méltóságát, így nem tudjuk, hogy személye azonos-e Róbert veszprémi püspökkel, Rajnáld váradi préposttal, esetleg Richárd aradi préposttal.⁴⁹ Magyarországi karrierje azonban újabb tanúbizonysága annak, hogy a Nyugat és a Magyar Királyság között messzemenőig rendelkezésre álltak a korszerű eszmék vándorlását lehetővé tevő közvetítő szálak.

Aragóniai szabadságlevelek

Mivel az aragóniai nemesség privilégiumait jóval később foglalták írásba az Aranybullánál, ezért a Marczali Henrik által felvetett, Hóman Bálint által pedig határozottan képviselt nézet az 1222. évi szabadságlevélre gyakorolt aragóniai hatásról semmi esetre sem fogadható el. Mégis érdemes szólni az 1283-ban kibocsátott Privilegio Generalról és a négy évvel későbbi Privilegio de la Uniónról, mivel valóban olvashatunk bennük olyan rendelkezéseket, amelyek szoros rokonságban állnak a korszak európai szabadságleveleivel, köztük az Aranybullával is. Emellett a privilégiumok megszületésének körülményei sem nélkülözik a tanulságokat; olyan történet bontakozik ugyanis ki előttünk, amelyhez hasonló Angliában és Magyarországon is lejátszódhatott a nagy szabadságlevelek és megújításaik kiadása előtt.⁵⁰

II. András király veje, I. (Hódító) Jakab aragóniai király, az Ibériai-félsziget történetének egyik legtevékenyebb uralkodója volt. Hosszú uralma alatt meghódította Valenciát (1238) és a Baleárszigeteket is. Míg az előbbi szerzemény az aragóniai nemesség áldozatainak hála került keresztény kézre, addig a Földközi-tengeri szigetcsoport megszerzésében az aragón koronához tartozó Barcelonai Grófság katalán nemessége és városi polgársága tüntette ki magát. Jakab király meghittebb viszonyt ápolt katalán alattvalóival, és messzemenőig támogatta mediterráneumi kereskedelmi ambícióikat; az aragóniai nemesség azonban sokszor mellőzve érezte magát. 1264-ben az aragóniaiak megtagadták a részvételt királyuk hadjáratában, amelynek célja X. (Bölcs) Alfonz kasztíliai uralkodó megsegítése volt. Az indoklásul felhozott sérelmek a Magna Carta Angliájából és az Aranybulla Magyarországról is ismerősek lehetnek: a király nem az aragón nemességet, hanem

⁴⁸ *Theodore Evergates*: Marie of France, Countess of Champagne, 1145–1198. Philadelphia, 2019, 57.

⁴⁹ Pl. Hazai Okmánytár. I–VIII. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Vég hely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban HO) VIII, 11.

⁵⁰ Előadásomban nagyrészt José-Luis Martin összefoglalóját követtem. *José-Luis Martin*: Privilegios y Cartas de Libertad en la Corona de Aragón (1283–1289). In: Album Elemér Mályusz i. m. 123–170.

idegeneket és alacsony származásúakat tüntetett ki bizalmával, és anélkül adományozott el nemesi birtokokat, hogy a korábbi birtokos ellen törvényes ítélet lett volna érvényben. Az aragónok arra is figyelmeztették az uralkodót, hogy nem kötelesek őt az országon kívül szolgálni; legfájóbb panaszuk azonban az volt, hogy a néhány évtizede megszervezett Valenciái Királyságban – amelynek meghódításában az aragóniai nemesség oroszánrészt vállalt –, nem az aragón jogszokások voltak érvényben. A következő évben, az ejei *cortes*en a király meghajolt az aragón nemesség előtt, és kérésükre egyúttal határozott arról is, hogy az uralkodó és népe között felmerült vitákban ezentúl a *justicia*, azaz a királyság második embere legyen a döntőbíró. Az Aranybullára gyakorolt aragón hatás tézisének valló Ferdinándy Géza a nádor ellenőrző és a *justicia* közvetítő szerepe (*iudex medius*) között szoros összefüggést látott;⁵¹ most sincs azonban szó többről, mint az ellenőrzés elvének azonosságáról, amelynek gyakorlati megvalósítására Angliában, Magyarországon és Aragóniában más receptet kívántak alkalmazni.

Az 1265. évi ejei megegyezéssel az aragóniai király és nemessége közötti kötélhúzás nem ért véget, sőt a konfliktus valójában még csak most vette kezdetét. Az engedmények ellenére a nemesség mégsem jelent meg a király X. Alfonzot támogató hadseregében. A kasztíliai uralkodó megsegítésének ugyanakkor a katalán nemesség sem látta hasznát, így hiába sikerült Murciát visszafoglalni az araboktól, I. Jakab hadseregének másik része is feltételekhez kötötte a további részvételt a *reconquista* harcaiban. Az aragóniai király erre elrendelte az aragónokkal összejátszó katalán nemesek birtokainak lefoglalását. A katalánok válaszként csatlakoztak az aragóniai ellenzékhez, amely a király törvénytelen fia, Fernán Sanchez körül tömörült. Akárcsak a Magyar Királyságban, az uralkodótól sérelmet szenvedő előkelők előszeretettel tűzték zászlajukra a király egyik fia, alkalmasint – mint látni fogjuk – az apjával konfliktusban álló trónörökösnek az ügyét.

1276-ban elhunyt I. Jakab király. Legidősebb fia, III. (Nagy) Péter trónra lépésekor újabb nemesi mozgalom ütötte fel a fejét Katalóniában. Az uralkodó gyorsan felszámolta a lázadást, ám nagyszabású dinasztikus politikai terveihez sokáig nem talált támogatást. Amikor a Szicíliai Vecsernye után 1282 szeptemberében III. Pétert Szicília királyává választották, a nemesség nagyobb hajlandóságot mutatott az együttműködésre. Ugyanakkor tisztában voltak uruk kiszolgáltatott helyzetével: IV. Márton pápa, aki a Szicíliából elűzött Anjoukat pártolta, kiközösítette és keresztes hadjáratot hirdetett ellene; III. Péter az egyház szemében egyszerűen megszűnt legitim uralkodó lenni. Az Anjouk rokona, III. (Merész) Fülöp francia király hamarosan meg is indult hadseregével az Ibériai-félsziget felé. Ez volt az a pillanat, amikor III. Péter bármilyen engedményre hajlandónak mutatkozott, hogy megnyerje magának a nyílt lázadással fenyegető aragón, és a vonakodó katalán nemesiséget. Az aragónok 1283 szeptemberében kiváltságaik és birtokaik védelmében uniót alakítottak, és megfogadták, hogy megtagadják az engedelmisséget, ha a király a *justicia* ítélete és az előkelők (*ricos hombres*) jóváhagyása nélkül támadást intézne valamelyikük személye és birtokai ellen. Követeléseiknek azzal adtak nyomatékot, hogy királlyá választották a tizennyolc esztendő trónörökösét, Alfonzot, és azzal fenyegettek, hogy ha az infáns nem fogadná el a koronázási feltételeket, új dinasztíát hívnak meg a trónra. Mindez villámgyorsan bekövetkezhetett volna: IV. Márton pápa a francia király testvérére, Charles de Valois-ra ruházta át az aragóniai koronát, aki minden bizonnyal igyekezett volna a helyi nemesség kedvében járni.

⁵¹ *Ferdinandy G.: Az Arany Bulla i. m. 52–53.*

Ilyen előzmények vezettek oda, hogy a sarokba szorított III. Péter az 1283 októberében tartott zaragozai *cortes*en kibocsátotta a híres Privilegio Generalt. A szabadságlevél az aragón nemességnek juttatott korábbi birtokadományok megerősítésével kezdődik,⁵² majd deklarálja, hogy a királyi kúria bírója a *justicia*, aki csak a *ricos hombres*, a nemesség és a polgárok egyetértésével hozhat ítéletet.⁵³ Az uralkodó kötelezte magát, hogy kikéri a *cortes* tanácsát, mielőtt hadjáratot indít, vagy a koronához tartozó országokat együttesen érintő kérdésről határoz, az Aragónián kívüli katonáskodást azonban – az Aranybullához hasonlóan – nem tette kötelezővé az aragón nemesség számára.⁵⁴ Megszüntette a sóforgalmazás királyi monopóliumát, valamint a marhaötödnek (*quinta*) nevezett adónemet, amit az aragón nemesség még Valencia elfoglalásakor ajánlott fel I. Jakab királynak.⁵⁵ Végül elrendelte, hogy a *cortes* évente ülésezzen Zaragozában.⁵⁶

A közvetlen veszély elmúltával III. Péter nem várt sokáig a szabadságlevél rendelkezéseinek megszegésével. 1285 novemberében bekövetkezett haláláig az aragón nemesek Uniója csak váltakozó sikerrel tudta rákényszeríteni ígéretei betartására. Fia, III. Alfonz trónra lépésekor esküt tett ugyan a Privilegio General pontjainak megtartására, a *cortes* és az uralkodó küzdelme azonban nem zárult le; a nemesség azt követelte, hogy akkor is választott képviselők ellenőrizzék az uralkodót, amikor a *cortes* éppen nincsen összehívva. Csakhogy III. Alfonz pozíciói egyelőre szilárdak voltak: a franciákat legyőzték, I. Anjou Károly nápolyi király meghalt, örököse, Károly salernói herceg pedig 1284 óta aragóniai fogságban ült. IV. Sancho kasztíliai király azonban váratlanul átállt a francia király oldalára, ami ismét égetővé tette a megegyezést: hosszas tárgyalások után a király 1287. december 28-án végül engedett, és kiadta az évtized másik nagy szabadságlevelét, az elődjénél lényegesen rövidebb Privilegio de la Unión, amelynek központjában a *ius resistendi* intézménye áll. III. Alfonz ígéretet tett arra, hogy az Unió tagjait és Zaragoza polgárait nem fogják a *justicia* és a *cortes* törvényes ítélete nélkül letartóztatni.⁵⁷ A kiváltságok megtartását a szabályozott ellenállási jog írásba foglalása szavatolta: a király tizenhat várat adott át az Uniónak, amely a szerződés esetleges megszegésekor „a hűtlenség bűne nélkül” új királyt választhatott, akinek az erősségeket átadhatta.⁵⁸ Egy ugyanezen a napon kiadott másik *chartában* az uralkodó azt is megfogadta, hogy Mindenszentek ünnepére minden évben *cortest* hív össze Zaragozába, ahol megválasztják az Aragóniai és a Valenciái Királyságok, valamint Ribagorça grófság tisztségviselőit.⁵⁹

Az aragón nemesség 1283-ban és 1287-ben páratlan biztosítékokat szerzett kiváltságai megvédésére; ennek egyik előzménye, mint láthattuk, az aragóniai királyok kezdeményező külpolitikája volt, amely megnövelte a nemességgel szemben támasztott katonai elvárásokat és az ország adóterheit is. A helyzet sok tekintetben emlékeztet a kontinensen folytatott háborúkba belefáradt angliai bárók 1215. évi fellépéséhez, és bizonyos analógia mutatkozik az Aranybulla és 1231. évi megújításának

⁵² Privilegio General 1283. In: Acta Curiarum Regni Aragonum I. Cortes de los Reinados de Alfonso II a Alfonso IV (1164–1328). 1. Documentos relativos a las cortes de los reinados de Alfonso II, Pedro II, Jaime I, Pedro III y Alfonso III. Edición a cargo de Guillermo Tomás Faci y Carlos Laliena Corbera. Zaragoza 2020 (a továbbiakban ACRA I/1.), 233–237. (a továbbiakban Privilegio General 1283) c. 1.

⁵³ Privilegio General 1283 c. 3.

⁵⁴ Privilegio General 1283 cc. 5., 24.

⁵⁵ Privilegio General 1283 cc. 7., 8.

⁵⁶ Privilegio General 1283 c. 28.

⁵⁷ Privilegio de la Unión 1287. In: ACRA I/1. 366–368. (a továbbiakban Privilegio de la Unión 1287) cc. 1., 2.

⁵⁸ Privilegio de la Unión 1287 c. 3.

⁵⁹ ACRA I/1. 369.

előzményeivel is, hiszen tudható, hogy II. András rendkívül aktív dinasztikus politikát folytatott, amely kétségtelenül kimerítette a katonáskodó birtokosokat. Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, egy megjegyzés a szabad birtokosok katonáskodási kötelezettségéről mégis ide kíváncsodik.

Az Aranybulla 1231. évi megújítása kimondja, hogy a nemesség (*nobiles*) nem köteles az uralóval tartani az ország határain kívülre indított hadjáratokba, „csakis az ispánok, a zsoldosok és a várjobbágyok, valamint azok, akiknek ez a hivatali kötelességük és akiknek bőségesen adtunk birtokokat.”⁶⁰ Nem egészen világos, hogy mit is értettek a *nobiles* kifejezésen a rendelkezés megfogalmazói. Az 1222. évi Aranybullában szintén szerepel ez a kitétel, azzal az eltéréssel azonban, hogy *nobiles* helyett itt *servientes* olvasható, azaz a királyi szerviensek azok, akik nem kötelezhetők a határokon túli katonáskodásra, hacsak – és ez a másik különbség – a király nem vállalja, hogy fedezi költségeiket.⁶¹ Első pillantásra az Aranybulla 7. pontjában szereplő *servientes* és az 1231. évi megújítás megfelelő rendelkezésében szereplő *nobiles* egymás szinonimái. Hasonló egybecsengés tapasztalható a zalai szerviensek (*servientes regis citra et ultra Zalam constituti*) 1232. évi kehidai oklevelében, ahol a nemesség új felfogásával találkozunk: a dokumentum szövegéből az olvasható ki, hogy a szerviensek nemcsak a hagyományos nemességre és önmagukra tekintettek „eléggé nemesként” (*satis nobiles*), hanem a katonáskodó egyházi és várjobbágyokra is.⁶² Ugyancsak különös jelentősége van annak, hogy a zalai szerviensek maguk közül valónak tekintették a hatalmas Atyusz bánt is (*qui unus erat de nobis*), akinek a veszprémi püspökkel folytatott perében ítéletet hoztak; ha jogállásukat tekintve nem lettek volna Atyusszal egyenrangúak,⁶³ aligha formálhattak volna igényt arra, hogy bíraskodjanak felette, különösen úgy, hogy ennek jogszerűségét a király és a per korai szakaszában együttműködő Atyusz is elismerte. Kikre vonatkozott tehát az 1222. és az 1231. évi Aranybullák rendelkezése a *serviensek* illetve a *nobilisek* azon jogáról, hogy az ország határain kívül nem kötelezhetők hadviselésre?

Feltételezhetjük először is, hogy a kilenc év különbséggel kiadott szabadságlevelek azonos tárgyú pontjai más társadalmi csoportokra vonatkoznak.⁶⁴ Ennek csekély a valószínűsége: nehezen képzelhető el ugyanis, hogy II. András „hallgatólagosan megvont *servienseitől* egy olyan kiváltságot, amelyet kilenc évvel korábban még az ő privilégiumuknak ismert el.”⁶⁵ Egy másik lehetőség szerint a *nobiles* és a *servientes regis* kifejezések 1222-ben még eltérő jogállást fejeztek ki, az 1231. évi Aranybullában azonban már a két kifejezés jelentésbeli összeolvadásának lehetünk tanúi, amelyre további bizonyítékkal szolgál az említett kehidai oklevél is.⁶⁶ Az Árpád-kori társadalomtörténet egyik nagy kérdése, hogy 1222-ben a királyi szervienseknek nevezett réteg és az előkelők (*nobiles*) közös – régi, netalán frissen megszerzett – kiváltságaikat foglaltatták-e írásba, vagy éppen ellenkezőleg, a szervi-

⁶⁰ Aranybulla 1231 c. 7. A fordítás Érszegi Géza munkája, lásd De Bulla Aurea 38–39.

⁶¹ Aranybulla 1222 c. 7.

⁶² Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula. Bp., 1886–1990, II, 643–644., *Zsoldos Attila*: „Eléggé nemes férfiak...” A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól. In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 1997, 7–19.

⁶³ Az az elv, hogy az ítéletet a vádlottal egyenrangúak testületének (*per iudicium parium*) kell meghoznia, a hűbérjognak is része volt, és megtalálható a Magna Carta híres 39. cikkelyében is. Karl Lehmann: Langobardische Lehnrecht. Handschriften, Textentwicklung, ältester Text und Vulgattext nebst den capitularia extraordinaria. Göttingen, 1896, 105., 107.

⁶⁴ *Mályusz Elemér*: A magyar köznemesség kialakulása. *Századok* 76 (1942) 275. 2. sz. j.

⁶⁵ *Varga János*: A királyi serviens. Pótfüzet a *Levéltári Közlemények* 77. évfolyamához. Bp., 2006, 49. A lehetőséget *Zsoldos Attila* is elutasítja: *Zsoldos Attila: The Golden Bull of Hungary*. Bp., 2022, 191.

⁶⁶ *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Bp., 2000², 107–108.

ensek csak 1222-ben tettek szert azokra a jogokra, amelyek korábban kizárólag az előkelőket (*nobiles*) illették meg. Az előbbi, Tagányi Károly és Váczy Péter által képviselt nézet szerint a *servientes* és a *nobiles* jogai között lényegi különbség már 1222 előtt vagy – ha az említett jogokat épp az említett évben vívták ki – 1222-ben sem volt; a két kategória közötti eltérés pusztán vagyoni jellegű volt.⁶⁷ A második, Erdélyi László és Mályusz Elemér által felvetett lehetőség esetében azonban az 1222. évi Aranybulla szerviensekre vonatkozó pontjai – köztük a minket érdeklő 7. cikkely – korábban nem lehettek érvényesek rájuk, csakis az előkelőkre (*nobiles*), akik alkalmasint írásba foglalás nélkül is rendelkeztek a szóban forgó kiváltságokkal,⁶⁸ ám most valamiért lemondtak arról, hogy mindezt privilégium formájában megerősítsék.

A hazai történetírás Erdélyi László nyomdokain haladt tovább a kérdésben, anélkül azonban, hogy Tagányi és Váczy érveit meggyőző cáfolat útján elutasították volna.⁶⁹ Az Aranybulla legfrissebb értelmezése szintén az Erdélyi-féle hagyományból indul ki. Zsoldos Attila ugyanis amellet foglalt állást, hogy a királyi szerviensek – szemben az előkelőkkel azonosított *nobiles* réteggel – II. Andrásnak köszönheték felemelkedésüket, és így az Aranybullában foglalt, újonnan megszerzett előjogaik ugyancsak az uralkodó szándékait tükrözték.⁷⁰ Ezzel szemben az aragóniai példa esetében éppen a hadakozó nemesség volt az, amely kikényszerítette a mentességet a szüntelenül háborúzó uralkodóktól a külföldi hadivállalatok alól. Nem szükségszerű persze, hogy mindez Magyarországon is érvényes legyen; megengedhető, hogy az 1222. évi Aranybullában II. András önként kívánt kedvezni a szervienseknek azzal, hogy vállalta: külföldi hadjáratokra csak akkor kötelezi őket, ha megtéríti költségeiket. Az azonban nehezen lenne elfogadható, hogy 1231-ben is az uralkodó akarata érvényesült, hiszen most már az egész nemesség – előkelők és szerviensek egyaránt – megtagadhatták a külföldi szolgálatot; csakhogy efféle uralkodói önkorlátozás aligha képzelhető el, különösen az 1230-as évek elején, amikor II. András ismételt kísérleteket tett a halicsi trón visszaszerzésére legkisebb fia, András herceg számára.⁷¹

⁶⁷ Tagányi Károly: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései”-re. III. *Történeti Szemle* 5 (1916) 590–607., Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. I. *Minerva* 11 (1932) 112–113. Váczy nézetét Eckhart Ferenc is elfogadta lásd *Eckhart F.*: Magyar alkotmány- és jogtörténet i. m. 377. 32. sz. j.

⁶⁸ Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. VI. *Történeti Szemle* 5 (1916) 39–42., Mályusz Elemér: A karizmatikus királyság. *Társadalomtudomány* 14 (1934) 171–174., Bónis Gy.: Hűbériség és rendiség i. m. 107–108., Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Bp., 1983, 67.

⁶⁹ Erre tudomásom szerint egyetlen – nem meggyőző – kísérlet történt: Mályusz E.: A magyar köznemesség i. m. 275. 2. sz. j.

⁷⁰ Zsoldos A.: Aranybulla i. m. 12–13. A szerző a *nobiles* réteg csak 1231-től rendelkezett azokkal a szabadságokkal, amivel a szerviensek. Zsoldos A.: Golden Bull i. m. 191. A szerző fő érve a *servientes regis* néven ismert réteg II. András-kori megszületésére az, hogy a kifejezés II. András korában jelenik meg elsőként kétségtelenül hitelt érdemlő oklevélben. Zsoldos A.: Aranybulla i. m. 12. Arra vonatkozóan azonban nem merült fel új érv, hogy kétségbe vonjuk: a szóban forgó társadalmi csoport már II. András előtt is létezett, legfeljebb még nem ezen a néven. A királyi szerviensek fogadást rögzítő oklevelek ugyanis természetüket tekintve nem különböznek azoktól az 1163/1164-től feltűnő privilégiumoktól, amelyek a felszabadítás – ha úgy tetszik nemesítés – tényét a „királyi ház”-ba való befogadás képével fejezik ki. Váczy Péter: A királyi szerviensek és a patrimoniális királyság. *Századok* 61 (1927–1928) 269–270., *Uő*: Szimbolikus államszemlélet i. m. 109–114. Legjobb megfogalmazása: *Szűcs Jenő*: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp., 1984. 350–352.

⁷¹ A hagyományosan 1231-re tett halicsi hadjáratra lásd *Font Márta*: II. András orosz politikája és hadjáratai. *Századok* 125 (1991) 132. Más vélemény szerint a vállalkozásra 1232-ben került sor lásd *Senga Toru*: Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz. *Századok* 122 (1988) 40–41.

A keresztes államok törvénygyűjteményei

A Magna Carta és az aragóniai privilégiumok után harmadikként a szentföldi keresztes államok jogszokásaival vetette össze az Aranybullát a magyarországi kutatás.⁷² Divéky Adorján, aki a párhuzamra felhívta a figyelmet, akadémiai székfoglalója címében – némileg félrevezetően – a Jeruzsálemi Királyság alkotmányának nevezte e heterogén forráscsoportot, amely valójában nyolc önálló, ám számos átfedést tartalmazó dokumentumból áll. Szövegük változatos formában maradt fenn, zömmel kimutatható azonban, hogy a 13. században jegyezték le őket. A Divéky által kiemelt analógiák már ismerősek lehetnek: a törvényes ítélet nélküli letartóztatás és az ország határain kívüli hadakozás korlátozása, valamint az ellenállási jog mind olyan elemek, amelyek hangsúlyosak a fentebb bemutatott szabadságlevelekben is. A jogszokásokat korábban 12. századi eredetűnek vélték, a Jeruzsálemi Királyságot pedig sokáig olyan ideális hűbéri államnak festették le, amelynek intézményei ösztönzőleg hathattak az európai parlamentarizmus történetének korai szakaszában. Bár ma már egyre több megalapozott kétség merül fel a gyűjtemények 12. századi keletkezésével kapcsolatban, mégis figyelemreméltó az a mód, ahogy az ellenállás joga már az említett évszázad végén érvényesült a gyakorlatban. Mindjárt meg is látjuk, hogy hogyan, ám előbb vessünk egy pillantást a keresztes jogszokásgyűjtemények keletkezésére.

Két 13. századi keleti latin jogkönyv, a jogtudós Novarai Fülöp és a ciprusi latin báró, Ibelini János gyűjteménye is ismerteti a régi jeruzsálemi jogszokások fennmaradásának kalandos történetét.⁷³ A szerzők elbeszélése szerint a Jeruzsálemi Királyság megalapítása utáni évszázadban az ország szokásait, illetve a szokássá vált királyi és tanácsi határozatokat (*assises*) egyenként pergamenlevelekre másolták, és a jeruzsálemi Szent Sír-templomban, magában a Szent Sírban helyezték el; innen a „Szent Sír levelei”-ként (*Lettres du Sépulcre*) ismert állítólagos gyűjtemény elnevezése. Ha a nagytanácsban (*Haute Cour*) bármiféle jogértelmezési kérdés merült fel, nem kellett egyebet tenni, mint felnyitni a pergamenleveleket őrző ládát, és kikeresni a szóban forgó dokumentumot. Igaz, a láda kilenc lakattal volt lezárva, és felnyitásához a királyon kívül jelen kellett lennie két bárónak, a jeruzsálemi pártiárkának, a Szent Sír-templom két kanonokjának, Jeruzsálem *vicecomes*ének és a polgárok tanácsa (*Cour des Bourgeois*) két képviselőjének is. A jogforrásokhoz történő hozzáférés nehézkessége azt a véleményt látszik erősíteni, amely szerint a *Lettres du Sépulcre* valójában sohasem létezett;⁷⁴ végérvényes válasz azonban nem adható a kérdésre, hiszen a pergamenlevelek a híradások szerint elpusztultak, amikor Szaladin szultán 1187-ben elfoglalta Jeruzsálemet. Akárhogy is, Novarai Fülöp és Ibelini János azzal az igénnyel léptek fel, hogy szóbeli források nyomán rekonstruálják az elveszett *assise*-okat; jogkönyveik azonban arról tanúskodnak, hogy nemcsak őrzői, hanem alakítói is voltak a régi szokásjognak.

A legkorábbi gyűjteményt, a Lusignani Aimericus jeruzsálemi királynak dedikált *Livre au roi*-t 1197 és 1205 között jegyezték le, és elsősorban a nagytanács illetékességébe tartozó jogszokásokat

⁷² Divéky Adorján: *Az Arany Bulla és a Jeruzsálemi Királyság alkotmánya*. Bp., 1932.

⁷³ *Livre de Philippe de Navarre*. Ed. Auguste-Arthur Beugnot. In: *Assises de Jérusalem*. I–II. Recueil des historiens des croisades. Lois. Paris 1841–1843. (a továbbiakban *Assises de Jérusalem*) I, 521–523. (c. 47.); *Livre de Jean d’Ibelin*. Ed. Auguste-Arthur Beugnot. In: *Assises de Jérusalem*. I. 25–26. (c. 4.)

⁷⁴ Peter W. Edbury: *Law and Custom in the Latin East: Les Lettres dou Sepulcre*. *Mediterranean Historical Review* 10 (1995) 71–79.

tartalmaz.⁷⁵ A három legterjedelmesebb jogkönyv jó fél évszázaddal később íródott. Az észak-itáliai származású Novarai Fülöp, a latin Kelet egyik legkiválóbb jogásza a ciprusi bárói család, az Ibeliniek szolgálatában állt. Jogkönyve, amely a *Livre de forme de plait* címet viseli, 1250 körül íródott.⁷⁶ A következő évtized közepéről származik Ibelini János gyűjteménye.⁷⁷ Szerzője a Novarai Fülöpöt pártfogásával kitüntetett bárói família sarjaként a szentföldi latin politika egyik fő alakítója: a II. Frigyes császár elleni felkelés vezére, majd 1254 és 1256 között a Jeruzsálemi Királyság régense volt. *Livre des assises de la Haute Cour* című műve számos esetben támaszkodik Fülöp munkájára, 273 cikelyt felölelő terjedelme azonban jócskán meghaladja elődje 94 pontot tartalmazó gyűjteményének hosszát, s ezzel a korszak nagy jogkönyvei, Henry of Bracton és Philippe de Beaumanoir munkái mellé állítható. A negyedik nagyobb lélegzetű jogszokásgyűjtemény, az ismeretlen szerzőjű *Livre des assises de la Cour des Bourgeois* ugyancsak az 1260-as években keletkezett, s elsősorban az akkói városi polgárság provençe-i eredetű jogszokásait tartalmazza.⁷⁸ A fentiek mellett négy kisebb gyűjtemény és értekezés maradt fenn: a csak örmény fordításban olvasható, a 13. század első felében keletkezett *Assises d'Antioch*, a Cipruson lejegyzett 14. századi *Abrégé de la Cour des Bourgeois*, valamint Geoffrey le Tor és Ibelini Jakab traktátusai a 13. század második feléből.⁷⁹ Ide sorolható még a Latin Császárság, illetve utódállama, az Akhaiai Fejedelemség szokásjoga, az 1333 és 1346 között írásba foglalt *Assises de Romanie* is, amelynek szövegét egy 15. századi velencei olasz fordítás őrizte meg.⁸⁰

Divéky Adorján három olyan pontra mutatott rá a szentföldi jogkönyvekben, amelyek összefüggésbe hozhatók az Aranybullával.⁸¹ A *Livre au roi*-nak az egyik cikkelye kimondja, hogy a Nagytanács (*Haute Cour*) jóváhagyása (*esgart*) nélkül senkit sem lehet letartóztatni vagy megcsonkítani.⁸² Az országhatárokon kívüli hadakozás feltételekhez kötése ugyancsak megjelenik a *Livre au roi*-ban, és hosszan értekezik róla Ibelini János jogkönyve is.⁸³ Alkotmánytörténeti szempontból azonban az ellenállási jog többszöri kifejtése bír a legnagyobb jelentőséggel, amely éppúgy megjelenik Novarai Fülöp és Ibelini János munkáiban, mint a *Cour des Bourgeois* jogszokásai között.⁸⁴ E kérdésnél kicsit hosszabban el kell időznünk, hiszen ha megismerkedünk az ellenállási jog szentföldi írásba foglalásának előzményeivel, könnyebben megérthető a 13. századi jogkönyvek és 12. századi forrásaik sajátos viszonya is.

Fentebb utaltunk rá, hogy a szentföldi jogkönyvek alaposan átértelmezték és kiegészítették a 12. századi szentföldi jogszokásokra vonatkozó szóbeli értesüléseket. Erre a legjobb példa az 1187 előtt

⁷⁵ *Le Livre au Roi*. Ed. Auguste-Arthur Beugnot. In: *Assises de Jérusalem*. I, 607–644. Modern kiadásához nem fértem hozzá: *Le Livre au Roi*. Introduction, notes et édition critique par Myriam Greilsammer. Paris, 1995. A szentföldi jogkönyvek áttekintése: Peter W. Edbury: *Assises of Jerusalem*. In: *Dictionary of the Middle Ages*. I–XIII. Ed. Joseph R. Strayer. New York, 1982–1989, I, 598–600.

⁷⁶ *Livre de Philippe de Navarre* i. m. 470–571. Modern kiadásához nem fértem hozzá: *Le Livre de forme de plait*. Ed. Peter W. Edbury. Nicosia, 2009.

⁷⁷ *Livre de Jean d'Ibelin* i. m. 8–430. Modern kiadása: *John of Ibelin: Le Livre des Assises*. Ed. Peter W. Edbury. Leiden, 2003.

⁷⁸ *Livre des Assises de la Cour des Bourgeois*. Ed. Auguste-Arthur Beugnot. In: *Assises de Jérusalem*. II, 3–226.

⁷⁹ Kiadásaira lásd Edbury, P. W.: *Assises of Jerusalem* 598–600.

⁸⁰ *Peter Topping: Feudal Institutions as Revealed in the Assises of Romania*. Philadelphia, 1949.

⁸¹ Divéky A.: *Arany Bulla* i. m. 8., 11–13.

⁸² *Le Livre au Roi* i. m. 623–624. (c. 25.), *Livre de Philippe de Navarre* i. m. 517. (c. 41.)

⁸³ Uo. 626. (c. 29.), *Livre de Jean d'Ibelin* i. m. 345–348. (c. 217.)

⁸⁴ *Livre de Philippe de Navarre* i. m. 517–518. (cc. 40–42.), 527–528. (c. 52.), *Livre de Jean d'Ibelin* i. m. 323–329. (cc. 201–205.), *Livre des Assises de la Cour des Bourgeois* i. m. 33–34. (c. 26.)

keletkezett, *assise sur la ligece* néven ismert rendelkezés, amely a kisebb hűbéresek számára kötelezővé tette, hogy saját közvetlen hűbéruruk mellett a jeruzsálemi királynak is hűbéresköt tegyenek.⁸⁵ A királyi hatalmat erősítő intézkedés következtében az ország minden hűbéresének joga lett ahhoz, hogy a nagytanácsban megjelenjen, s így az uralkodó közvetlenül számíthatott szolgálataikra, akár a közvetlen hűbérúrral szemben is. A Jeruzsálem eleste előtt hozott rendelet azonban a 13. század első felében a királyi hatalmat korlátozó értelmezést nyert. Novarai Fülöp és Ibelini János szerint ugyanis az *assise* arra teremtett jogi alapot, hogy a jeruzsálemi királyok és alattvalóik közti konfliktusok idején a nemesség „közösén és egyenként” (*toz ensemble et chacun*) lépjen fel a hűbérúri kötelességeit megszegő uralkodó ellen.⁸⁶ Ezen értelmezés szerint tehát a király és a közvetlen hűbéreseivé előlépő hadakozó nemesség között szabályos hűbéri szerződés létesült, amely jogosítványokat is adott az utóbbi fél kezébe: ha a király sérelmes intézkedéseket fogantatosított valamelyik hűbéres ellen, az illető felszólíthatta, hogy szolgáltasson igazságot; ha ez elmaradt, megtagadhatta a szolgáltatást, és erre felkérhette a nagytanácsban helyet foglaló társait is, akik a hűtlenség vétke nélkül csatlakozhattak a sérelmet szenvedőhöz. Végző esetben a királynak alá kellett vetnie magát az *Haute Cour* ítéletének.

Hogyan is nézett ki mindez a gyakorlatban? A 13. század derekán működő keleti latin jogászok szerint az *assise sur la ligece*-t – pontosabban annak sajátos értelmezését – két ízben alkalmazták a király ellen. Elsőként 1198-ban, amikor Lusignani Aimericus, az akkói székhelyű Jeruzsálemi Királyság uralkodója (1198–1205) azzal vádolta meg országa egyik tekintélyes báróját, Saint Omer-i Radulfot, hogy ő adott megbízást a király ellen nem sokkal korábban elkövetett sikertelen merényletre. Mivel Aimericus király anélkül döntött Radulf száműzetéséről, hogy szabályos eljárás során megállapították volna bűnösségét, így – legalábbis a fél évszázaddal későbbi források szerint – a királyság jogszokásait alaposan ismerő báró a nagytanács előtt felolvasta az *assise sur la ligece*-t, és amellet érvelt, hogy a királlyal fennálló vitában a vele egyenrangúakból álló nagytanácsnak kell ítéletet hoznia. Aimericus király a jelen lévő hűbéresek rábeszélésére sem volt hajlandó engedni, akik végül beváltották fenyegetésüket: ünnepélyesen megtagadták a királynak járó szolgálatot. Radulf megköszönte társai kitartását – így a történet –, ám végül mégis elhagyta az országot; a nagytanácsban ülő nemesek azonban egészen 1200-ig nem tértek vissza Aimericus király hűségére.⁸⁷

A másik eset a jeruzsálemi királyi címet viselő II. Frigyes császárhoz kötődik, aki 1228 júliusában érkezett szentföldi hadjárata első állomására, Ciprusra. A császárt a kiskorú ciprusi király helyett kormányzó Ibelini János (a jogász-báró azonos nevű nagybátyja) fogadta, akitől nyomban követelni kezdte a Frigyest hűbérúrként megillető jövedelmeket, valamint János szentföldi várát, Bejrútot. Ibelini János erre azonban úgy felelt, hogy a császár csak az *Haute Cour* törvényes ítéletének birtokában foszthatja meg birtokaitól, amelybe Frigyes kénytelen-kelletlen bele is egyezett. Ám a ciprusi bárókra továbbra is gyanakodott, s később kísérletet tett arra, hogy elvegye tőlük akkói jövedelmeiket. Novarai Fülöp tudósítása szerint Ibelini János 1229 februárjában vagy márciusában a nagytanács ülésén felolvasta az *assise sur la ligece*-t, mire a ciprusi nemesség kinyilvánította, hogy felülbírálja Frigyes döntését. A Jeruzsálemből visszatérő császár ezek után természetesen már nem

⁸⁵ Jonathan Riley-Smith: *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174–1277*. London, 1974, 145–184.

⁸⁶ Livre de Jean d'Ibelin i. m. 324. (c. 202.)

⁸⁷ Riley-Smith, J.: *Feudal Nobility* i. m. 151–159.

törődött a ciprusi bárók előjogaival: a legfontosabb pozíciókba saját lombardiai híveit emelte, ami hamarosan polgárháborúhoz vezetett Ciprus szigetén.⁸⁸

Az uralkodóval szembeni egyéni és kollektív ellenállásra a Jeruzsálemi Királyságban tehát az teremtett lehetőséget, hogy a 12. század végétől a király és országa birtokos fegyverforgatói között fennálló viszonyt hűbéri szerződésként kezdték szemlélni. Az Aranybulla ellenállási záradékának megfogalmazása (*universi et singuli*) különös módon ugyanezt a hűbéri felfogást tükrözi.⁸⁹ Láthatjuk, hogy a szentföldi gyűjteményekben megjelenik a személyi szabadság védelme (a bírói ítélet nélküli letartóztatás tilalma) és a külföldi hadi szolgálat feltételekhez kötése is. Vajon szentföldi minták lebegtek az Aranybulla megfogalmazói előtt? A kapcsolattörténet tényei éppen úgy elképzelhetővé teszik a keleti latin államokból érkező közvetlen ösztönzést, mint az angol hatást. II. András kereszties hadjárata és a Latin Császárság uralkodóházával létesített családi kapcsolata nem is egy alkalmat szolgáltatott a tapasztalatcserére az 1210-es évek második felében.⁹⁰ Talán annak is lehet jelentősége szempontunkból, hogy Saint-Omer-i Radulf, aki, mint láthattuk, 1198-ban elsőként kovácsolt fegyvert az *assise sur la ligece*-ből a királyi hatalom ellen, magyarországi rokonsággal is rendelkezett – unokatestvérének fia, Saint-Omer-i Miklós Árpád-házi Margit bizánci császárné harmadik férje volt, és Vilmos nevű fiuk később Macsó hercege lett.⁹¹

A fentiekben láthattuk, hogy a kereszties államok szokásjogát csak a 13. században foglalták írásba. A *ius resistendi* fejlődésének folyamatát látva világosnak tűnik, hogy a 12. században még nem szabályozták az uralkodóval szembeni ellenállás módját; a király és birtokos, katonáskodó alattvalói közötti hűbéri kapcsolat mechanizmusaira – köztük a szabályozott ellenállási jogra – csupán a század utolsó éveiben kezdtek el hivatkozni a szentföldi latin bárók. Ami az Aranybullához fűződő viszonyt illeti, a közvetítő szálak ezúttal is rendelkezésre álltak; valószínűbb azonban, hogy az analóg jelenségek mögött az Európa-szerte elterjedt hűbérjog egymástól független hatásáról van szó.

A Pamiers-i Statútum

Szemlénk végén még egy *chartár*ról kell megemlékeznünk, amely kétségtelenül az Aranybulla előtt keletkezett, de kibocsátása megelőzi még a Magna Carta kiállításának időpontját is. Az 1212. december 1-jén megpecsételt Pamiers-i Statútum formai szempontból ugyancsak privilégium, megszületésének körülményei azonban aligha különbözhetnének jobban a magyar és az angol szabadságlevelekétől. Kiadását nem az uralkodó és előkelői konfliktusa előzte meg, hanem kereszties hadjárat; az

⁸⁸ Uo. 159–184.

⁸⁹ Aranybulla 1231 c. 31. Geric József a kifejezést kánonjogi eredetűnek tartotta (*Geric József: Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez*. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. Bertényi Iván. Bp., 1980, 99–108.), ami a megfogalmazásra igaz lehet, de a rendelkezés hűbéri szellemére nem. Ez utóbbira lásd *Eckhart Ferenc: Jog és alkotmánytörténet*. In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Hóman Bálint. Bp., 1932², 318–319.

⁹⁰ *Bárany Attila: II. András és a Latin Császárság. Hadtörténelmi Közlemények* 126 (2013) 461–480., *Uő*: Courtenay Róbert latin császár Magyarországon. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely. Debrecen, 2013, 153–179., *Bácsatyai Dániel: A 13. századi francia-magyar kapcsolatok néhány kérdése. Századok* 151 (2017) 246–264., *Uő*: From Samson to James: Two Minor Military Orders in Thirteenth-Century Hungary. In: *Bridge of Civilizations. The Near East and Europe c. 1100–1300*. Ed. Peter Edbury – Denys Pringle – Balázs Major. Oxford, 2020, 334–340.

⁹¹ *Wertner Mór: Margit császárné fiai. Századok* 37 (1903) 602–611.

ellenérdekelt felek kompromisszuma helyett a dokumentum célja a győztes keresztesek érdekeinek következetes érvényesítése volt.

Az albigensek elleni dél-franciaországi keresztes háború 1209-ben vette kezdetét. Résztvevői túlnyomórészt észak-francia nemesek voltak, akárcsak vezetőjük, a Carcassonne-t az év augusztusában elfoglaló Párizs környéki báró, Simon de Montfort. A nagyúr anyja révén Angliában is jelentős birtokokat, Leicester grófságát is magáénak tudhatta volna, ha örökségét I. (Földnélküli) János király nem kobozza el. A vezetésre termett és szilárdan katolikus elkötelezettségű Simon két keresztes vállalkozásban is részt vett. A negyedik keresztes hadjáratnak 1202-ben intett búcsút, a dalmáciai Zárát elfoglaló keresztesek tettein felháborodó egyháziak és bárók társaságában; a Szentföldet végül Imre magyar király támogatásával érte el. A második alkalmat a dél-franciaországi albigensek ellen hirdetett szent háború szolgáltatta, amelynek Simon de Montfort állt az élére. Az eretnenség ellen kemény eszközökkel fellépő főúr 1212-re a Toulouse-i Grófság urává vált; VI. Rajmund toulouse-i gróf II. Péter aragóniai király udvarába menekült, aki hamarosan maga is beavatkozott a háborúba pártfogoltja oldalán. Simon a Toulouse városától 60 kilométerre délre fekvő Pamiers-ben rendezte be székhelyét, ahol a főpapokkal és a bárókkal folytatott tanácskozás után december 1-jén bocsátotta ki a Pamiers-i Statútum néven ismert törvénycsomagot.⁹²

A 46 cikkelyből álló törvény kiadása sajátos körülményeinek lenyomata. Mivel a háború a katolikus hit védelmének jegyében folyt, Simon első számú célja az egyháziak kiváltságainak (adómentesség, *privilegium fori*) rögzítése, valamint az eretnenség megtörése és visszaszorítása volt. Az albigenseknek szigorú korlátozásokat kellett eltérniük a jogszolgáltatás terén is: nem lehettek bírók, ügyvédek, ülnökök és még egymás tanúi sem, noha ez utóbbit még a zsidóknak is engedélyezték.⁹³ A grófság régi elitjének megtörését szolgálta, hogy a várbirtokos özvegy nemesasszonyok csak a gróf jóváhagyásával mehettek férjhez helyi előkelőhöz.⁹⁴ A *charta* megfogalmazói az oklevél záradékában világosan kimondták, hogy a Párizs környéki jogszokásokat kívánják meghonosítani a messzi délen. A *charta* a primogenitúra elrendelésével az örökösödési jogban hozta a legnagyobb változást.⁹⁵

E korlátozó intézkedések ellenére a Pamiers-i Statútum olyan elveket is tükröz, amelyek a személyes szabadság tiszteletének egykorú eszméivel állnak összhangban. A rendelkezések 13. pontja szerint a jogszolgáltatás ingyenes, és mindenkit megillet; a szegény embernek a bíróság köteles ügyvédet kirendelni.⁹⁶ A 28. cikkelyben rögzítették, hogy senkit sem lehet letartóztatni, amíg tanúbizonyságát adja, hogy hajlandó alávetni magát a törvényeknek.⁹⁷ Az utóbbi rendelkezés közeli rokona a Magna Carta 39. és az Aranybulla 2. pontjának, azonban szigorúbb azoknál, hiszen nem az ítélethez, hanem az együttműködés hiányához köti a letartóztatást.

⁹² Simon karrierjére lásd Gregory E. M. Lippiatt: *Simon V of Monfort and Baronial Government, 1195–1218*. Oxford, 2017. A statútum kiadásának körülményeire lásd Laurence W. Marvin: *The Occitan War. A Military and Political History of the Albigensian Crusade, 1209–1218*, 159–160. Kiadása: Claude Devic – Joseph Vaissète: *Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives*. VIII. Toulouse 1879³, coll. 625–635. (a továbbiakban Pamiers-i Statútum)

⁹³ Pamiers-i Statútum c. 14.

⁹⁴ Pamiers-i Statútum c. 46.

⁹⁵ Pamiers-i Statútum col. 634.

⁹⁶ Pamiers-i Statútum c. 13.

⁹⁷ „Item nullus homo mittatur in carcerem aut retineatur captus, quamdiu poterit sufficienter plaegios dare quod stabit iuri.” Pamiers-i Statútum c. 28.

A Pamiers-i Statútum szabályozta a hűbéresek kötelezettségeit is. A 17. cikkely kimondta, hogy az albigensek elleni kereszteshadjárat derékhadát képző és délen birtokokat szerző észak-francia hűbéresek csak a gróf személyét és birtokait érintő háborúban kötelesek részt venni;⁹⁸ az ilyenkor távol maradó vazallustól a gróf elkobozhatja birtokait (22. cikkely). Ugyanez várt arra a báróra is, aki ura elleni összeesküvésbe keveredett; ennek megelőzését szolgálta, hogy Simon gróf jóváhagyása nélkül a grófság lakói még a legjámborabb szándékkal sem alakíthattak uniót (*confratria*).⁹⁹ Az erő pozíciójából diktált rendelkezések között az ellenállási jog szabályozásáról nincsen szó.

A Pamiers-i Statútum minden valószínűség szerint hamar ismertté vált Angliában: Simon de Montfort seregében angol előkelők is harcoltak, köztük a Magna Carta megszületésében kulcsszerepet játszó canterburyi érsek fivére, Walter Langton. A dél-franciaországi dokumentumról azonban aligha szereztek tudomást Magyarországon. Bár Simon de Montfort Zára 1202. évi ostroma után Imre király udvarában is megfordult,¹⁰⁰ nem áll rendelkezésünkre olyan adat, amely alapján feltételezhetnénk, hogy személye vagy környezetének tagjai később is kapcsolatba kerültek volna a Magyar Királysággal. Pontosán ezért volt érdemes megismerni a statútummal: a Magna Cartát, az Aranybullát és a szentföldi jogszokásgyűjteményeket idéző hűbérjogi rendelkezései ugyanis arra világítanak rá, hogy a más esetekben kétségtelenül létező közvetlen kapcsolatoknál kézenfekvőbb magyarázata is van a párhuzamok felbukkanásának Európa egymástól távoli szegleteiben.

A közös elemek eredete

Áttekintésünk végén ismét megállapíthatjuk, hogy a felsorolt szabadságlevelekben és jogszokásgyűjteményekben három állandó elem köszön vissza. Elrendelik, hogy törvényes bírói ítélet nélkül senki sem tartóztatható le; rögzítik, hogy a nemesség nem kötelezhető a királyság területén kívüli háborúban való részvételre; végül kimondják az ellenállási jogot, amely egyúttal többé-kevésbé kidolgozott kereteket is nyert. Példáinkból az is kiderül, hogy e három pont gyakran szorosan összefügg egymással, hiszen az ellenállásra éppen az uralkodóval szemben álló előkelők személyét vagy birtokait érintő sérelmek (Ciprus) valamint a királyok túlzott külföldi ambíciói (Aragónia) szolgáltatottak indokot. Mindhárom motívum hűbéri jellegű; mivel azonban Magyarországon a hűbériség intézményei közismerten nem honosodtak meg, könnyen adódhatna a feltételezés, hogy az Aranybulla vonatkozó, szervesen fejlődés termékének tűnő pontjai közvetlenül angol vagy talán szentföldi hatásra születtek meg. Korántsem ez azonban a legkézenfekvőbb megoldás; a gyümölcsök helyett

⁹⁸ „Item barones Francie et milites tenentur servire comiti, quando et ubicumque habebit guerram contra personam suam ratione huius terre acquisite vel acquirende in hac terra et hoc cum numero militum, ad opus quorum comes dedit eis terram suam et redditus. Ita tamen, quod si redditus ex integro secundum quod promissum fuerint assignati sufficienter, tunc cum promisso numero militum tenebitur servire baro vel miles sic assignatus, quamdiu habebit guerram dominus comes pro hac terra acquisita, sicut dictum est; ille autem miles cui non esset plenarie facta assignatio secundum pactum priorem non teneretur servire cum integro numero militum, sed secundum rationem assignationis facte, et quantitatem erit determinandus numerus militum ad serviendum. Verum si comes non necessitate sua aut terre sue, sed pro voluntate propria vellet iuvare aliquem vel aliquos in guerra sive vicinos sive remotos, milites sui supradicti non tenentur eum sequi in hoc aut eidem servire per se vel per alios, nisi hoc facerent ex amore et beneplacito suo.” Pamiers-i Statútum c. 17.

⁹⁹ Pamiers-i Statútum c. 35.

¹⁰⁰ Lippiatt, G. E. M.: Simon V of Monfort i. m. 70–73.

célszerűbb magát a termőtalajt szemügyre venni, amelyből a korai alkotmányos dokumentumok kisarjadtak.

A középkori politikai gondolkodás számára az említett termőtalaj az itáliai egyetemeken zajló jogi oktatás volt. Gerics József nemcsak a római eredetű leánynegyed Aranybullában feltűnő intézménye háttérében sejtette a kánonjog hatását,¹⁰¹ hanem magát az 1222. évi szabadságlevelet is a negyedik lateráni zsinatot követő európai törvényhozási hullám kontextusában szemlélte.¹⁰² Való igaz, a 12–13. század kánonjogban jártas politikai gondolkodóit élenként foglalkoztatták a hatalom korlátok közé szorításának lehetőségei. Annak ellenére, hogy a pápaság éppen ekkoriban állt hatalma csúcspontján, rendre felmerült a kérdés, hogy ki lenne jogosult ítélkezni a pápa felett, ha a szentatya történetesen eretnek nézeteket vallana. A radikálisabb nézetek szerint a bíborosokból és püspökökből álló zsinat akár el is ítélné a tévelygő pápát, míg mások mellett érveltek, hogy a tévtanok megbélyegzése külön eljárás nélkül is az eretnek egyházfő fejére vonná az ítéletet, aki így rögtön meg is szűnne pápa lenni.¹⁰³ Az ismertetett véleményekben nem nehéz felfedezni a világi ellenállási jog, vagy éppen a világi uralkodóval szembeni – ez idő tájt éppen időszerű – egyházi ellenállás párhuzamát; mindez azonban csak arról tanúskodik, hogy a korszak szellemi levegőjét átítatta a hatalom felelősségre vonhatóságának gondolata, amely sok tekintetben egyházi forrásból táplálkozott.¹⁰⁴

Az Aranybulla és társainak összecsengéseire azonban nem a kánon- hanem a hűbérjog térnyerése ad magyarázatot, amint arra az 1222. évi szabadságlevél esetében Eckhart Ferenc már 1931-ben felhívta a figyelmet,¹⁰⁵ nem kevés kritikát vonva a fejére azok részéről, akik az Aranybulla ellenállási záradékában a „közjogias” magyar nemesi gondolkodás autochton megnyilvánulását látták.¹⁰⁶ A hűbérjog – a kánonjog és a római jog mellett – a 12. század végére már szerves részét képezte az itáliai egyetemokről, elsősorban Bolognából feltartóztathatatlannul terjedő „közös jog”-nak (*ius commune*). A hűbérjog tanulmányozásának alapdokumentuma, a lombardiai jogszokásokat rögzítő, a 12. század derekán lejegyzett *Libri Feudorum* a *Corpus Iuris Civilis* kézírataiban hagyományozódott, ismerete hamar elterjedt Európában. Susan Reynolds amellet érvelt, hogy a 12. század előtti nyugat-európai társadalmat nem lehet beszorítani a *Libri Feudorum*-ban megjelenő ideális hűbériség keretei közé; amit tehát a kutatás hűbérjognak és hűbériségnek nevez, csak a *Libri Feudorum* elsőprő sikere révén hatott a kontinens jogi gondolkodására az egyetemi jogi oktatás 12–13. századi reneszánsza idején.¹⁰⁷ Akár elfogadjuk Reynolds korai hűbériséget kétségbe vonó tézisét, akár nem, a hűbérjog hatásának érvényesülése a *ius commune*-n keresztül nehezen vitatható.¹⁰⁸ Nem lehetnek kétségeink

¹⁰¹ Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Bp., 1938, 185–186. nyomán Gerics J.: Aranybulla i. m. 99–100.

¹⁰² Uő: Von den Universi Servientes Regis bis zu der Universitas Nobilium Regni Hungariae. In: Album Elemér Mályusz i. m. 99–100.

¹⁰³ Brian Tierney: Foundations of the Conciliar Theory. The Contribution of the Medieval Canonists from Gratian to the Great Schism. Cambridge, 1955, 47–67.

¹⁰⁴ Kern, F.: Gottesgnadentum i. m. 204–250.

¹⁰⁵ Eckhart Ferenc: Jog és alkotmánytörténet. In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Hóman Bálint. Bp., 1932², 318–319.

¹⁰⁶ Eckhart tanulmánya elsősorban a Szent Korona-tan kritikája miatt vált heves sajtópolémia tárgyává. Összefoglalóan lásd Törő László Dávid: Az „Eckhart-vita”. Eckhart Ferenc 1931-es programtanulmányának kortárs visszhangja. *Aetas* 31 (2016) 4. sz. 57–77.

¹⁰⁷ Susan Reynolds: Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted. Oxford, 1994, 215–240.

¹⁰⁸ A Magna Cartára gyakorolt hatásáról Richard H. Helmholz: Magna Carta and the *ius commune*. *The University of Chicago Law Review* 66 (1999) 297–371. A bírói ítélet nélküli letartóztatás tilalma – minden bizonnyal a hűbérjog hatására – a 13.

afelől sem, hogy a hatás Magyarországot is elérte: bolognai magyar diákok – a rövid életű vicenzai egyetemmel összefüggésben – már 1209-ben feltűnnek a forrásokban.¹⁰⁹

Ezek után nem meglepő, hogy a *Libri Feudorum* két rendelkezése is rímel az Aranybulla és fent bemutatott „rokonságai” közös pontjaira. 1. A hűbéres (*miles*) csak akkor veszíti el hűbérbirtokát (*beneficium*), ha a vele egyenrangúak (*per iudicium parium suorum*) valóban elítélik a bűn miatt, amellyel megvádolták.¹¹⁰ 2. A vazallus csak akkor köteles csatlakozni ura seregéhez, ha az igazságos háborút visel; ha azonban nyilvánvaló, hogy a hadakozás nélkülözi a megalapozott indokot, akkor csak a hűbérúr védelmére kötelezhető. Ha a hűbérúr egyházi kiközösítés alatt áll, a vazallus nem kényszeríthető ura fegyveres szolgálatára.¹¹¹

A törvényes ítélet nélküli letartóztatás és a birtokok elvétele, valamint a kényszer, hogy a vazallusok *irrationabilis* háborúban vegyenek részt, a hűbéri szerződés felrúgását jelentette. A hűbérest ilyenkor alighanem kimondatlanul is megillette az ellenállás joga, ennek kereteit azonban nem határozták meg.¹¹² Ebben hoztak változást a 13. század elején a Magna Carta és – jóval szerényebb mértékben – az Aranybulla: az első szabadságlevelek, amelyek tényleges mechanizmusok életbe lépését helyezték kilátásba, ha az uralkodó nem tartaná magát ígéreteihez. E „koraérett” angliai és magyarországi kísérletek esetében semmi esetre sem zárkozhatunk el a közvetlen hatás lehetőségétől.

*

Az 1222. évi Aranybulla a 12. és 13. század fordulóján korszerűvé váló európai szellemi-politikai áramlat jellegzetes képviselője. A II. András és ellenzéke kompromisszumaként megszületett szabadságlevél a műfaj első darabjainak egyike. Különösen figyelemreméltó az uralkodóval szembeni ellenállási jog szabályozásának korai felbukkanása, hiszen a Magna Carta után ez a második szabadságlevél, amely tartalmaz efféle rendelkezést. Bár az Aranybulla 31. cikkelyének kidolgozottsága jelentősen elmarad a Magna Carta 61. pontjától, mégis mindkét esetben a kereteket nyelő ellenállási

század elejétől kánonjogi szövegekben is megjelenik. Uo. 357. A kánonjog és a hűbéri jog közötti kölcsönhatás egy másik érdekes példája olvasható Huguccionál (†1210), aki azt a tételt, hogy az eretnek pápa letehető, érvként használja fel a zarnoki világi uralkodóval szembeni világi ellenállás jogossága mellett. *Brian Tierney: Pope and Council: Some New Decretist Texts. Medieval Studies* 19 (1957) 199.

¹⁰⁹ *Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526. Bp., 2019, 188.*

¹¹⁰ „Sancimus, ut nemo miles sine cognita culpa beneficium suum amittat, si ex his culpis vel causis convictus non fuerit, quas milites usi sunt nominare, quando fidelitatem faciunt dominis suis, vel per laudamentum parium suorum, vel si dominis suis deservire noluerint.” Karl Lehmann: *Langobardische Lehnrecht. Handschriften, Textentwicklung, ältester Text und Vulgattext nebst den capitularia extraordinaria. Göttingen 1896. 105. (Antiqua tit. 6. c. 10.); „Sancimus, ut nemo miles eiiciatur de possessione sui beneficii nisi convicta culpa, quae sit laudata per iudicium parium suorum, sicut supra diximus. Si autem miles dixerit, quod sui pares iniuste iudicassent, miles in possessione maneat per VI hebdomadas et ad nostram veniat praesentiam cum illis, qui laudamentum atque iudicium fecerunt, et ante nos diffiniemus.” Uo. 107. (Antiqua tit. 6. c. 12.)*

¹¹¹ *Domino guerram facienti alicui, si sciatur quod iuste aut cum dubitatur, vasallus ut eum adiuvet tenetur. Sed cum palam est, quod irrationabiliter eam facit, adiuvet eum ad eius defensionem; ad offendendum vero eum adiuvet, si vult. Sed si eum adiuvere noluerit, non tamen feudum perdet: Obertus et Gerardus. Alii vero sine distinctione dicunt semper debere eum adiuvere, sed Obertus et Gerardus eo utuntur argumento, quod quemadmodum dominum excommunicatum vel a lege bannitum, non est obligatus vasallus ad adiuvandam vel servitium eum praestandum, immo solutus est interim sacramento fidelitatis, nisi ab ecclesia vel a rege fuerit restitutus ita nec istum iniuste guerram alicui facientem.” Uo. 158. (Vulgata lib. 2. tit. 28.)*

¹¹² *Az ellenállási jog korai, alakatlan formáira Kern, F.: Gottesgnadentum i. m. 169–204. Magyarországon: Josef Deér: Der Weg zur Goldenen Bulle Andreas’ II. von 1222. Schweizer Beiträge zur Allgemeinen Geschichte 10 (1952) 115–116.*

jog már rövid távon is kudarcra kárhozott kísérletével állunk szemben. A szentföldi jogkönyvek hasonló tárgyú cikkelyeit csak a 13. században jegyezték le; csekély annak a valószínűsége, hogy már a 12. század folyamán érvényben lettek volna. A kapcsolattörténet ismert tényei alapján nem lenne túlzottan merész az a feltételezés, hogy az Aranybulla megfogalmazásakor közvetlen angliai vagy szentföldi hatások is érvényesültek. Valószínűbb azonban, hogy a párhuzamos pontok többségének forrása a hűbérjog, amely az egyetemi oktatásnak köszönhetően indult hódító útjára a 12. századi Lombardiából. Itt már a 13. század első évtizedében is találkozhatunk magyar diákokkal, ám a *Libri Feudorum* elterjesztésében szerepet játszhattak a hazánkban vélhetően igen nagy számban jelen lévő nyugat-európai származású klerikusok is.¹¹³

¹¹³ A kutatást a PD 138985 számú NKFIH-pályázat támogatása tette lehetővé.

A KÖTET SZERZŐI ÉS SZERKESZTŐI

- Almási Tibor, a Szegedi Tudományegyetem BTK Történeti Segédtudományok Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense
- Bácsatyai Dániel, az ELKH BTK Történettudományi Intézete posztdoktor kutatója
- Bárány Attila, a Debreceni Egyetem egyetemi tanára, az ELKH-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport vezetője
- Dreska Gábor, az ELKH-SZTE-ELTE Ókortudományi Kutatócsoport tudományos főmunkatársa
- Kovács Viktória, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára segédlevéltárosa
- Kurecskó Mihály, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára osztályvezető-helyettese, főlevéltáros
- Mayer Gyula, az ELKH BTK Moravcsik Gyula Intézet tudományos főmunkatársa
- Pósán László, a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézetének egyetemi tanára
- Rác György, a Magyar Nemzeti Levéltár tudományos igazgatóhelyettese, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója
- Szovák Kornél, az ELKH BTK Moravcsik Gyula Intézet igazgatója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK oktatója
- Szőcs Tibor, az ELKH-MNL-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa
- Tringli István, az ELKH BTK Történettudományi Intézete tudományos tanácsadója, a Miskolci Egyetem egyetemi docense

